

VILNIAUS PEDAGOGINIS UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
FILOSOFIJOS KATEDRA

Mantas Vanagas
Šiuolaikinės filosofinės antropologijos specialybės
Dieninio skyriaus
II kurso magistrantas

I. KANTO TRANSCENDENTALINĖ DIALEKTIKA
I. KANT'S TRANSCENDENTAL DIALECTIC
MAGISTRO DARBAS

Mantas Vanagas
(parašas)

**Darbo vadovas: prof. habil. dr. A.
M. Šliogeris**
(parašas)

**Recenzentas: prof. habil. dr. J.
Baranova**
(parašas)

Leidžiama ginti:

SMF Dekanas: doc. dr. V. Navickas
(parašas)

Darbo įteikimo data:

Registracijos numeris:

Vilnius
2010

TURINYS

IVADAS	3
1. I. KANTAS „GRYNOJO PROTO KRITIKA“: Transcendentalinės dialektikos vieta	
I. Kanto architektonikoje	9
TRANSCENDENTALINĖ DIALEKTIKA:	
2. GRYNOJO PROTO SAŲVOKOS: Transcendentalinės idėjos:	
2. 1. Laisvės idėja	20
2. 2. Sielos nemirtingumo idėja	21
2. 3. Dievo idėja	22
3. GRYNOJO PROTO DIALEKTINĖS IŠVADOS:	
3. 1. Grynojo proto paralogizmai	24
3. 2. Grynojo proto antinomija	28
Grynojo proto antitetika:	
Pirmasis transcendentalinių idėjų konfliktas	32
Antrasis transcendentalinių idėjų konfliktas	33
Trečiasis transcendentalinių idėjų konfliktas	34
Ketvirtasis transcendentalinių idėjų konfliktas	35
3. 3. Grynojo proto idealas	38
IŠVADOS	43
SANTRAUKA	45
SUMMARY	46
NAUDOTA LITERATŪRA	47

IVADAS

Tyrimo problema.

Immanuelis Kantas (1724-1804) – vienas iš didžiausių visų laikų mąstytojų, proto atžvilgiu buvo nusiteikęs labai kritiškai, tačiau niekada nepamiršo, kad būtent protas yra žmogaus žmogiškumo pamatas. Nedaugeliui filosofų buvo lemta tapti pasaulio mąsto istorinėmis asmenybėmis. Toks likimas ištiko I. Kantą ir jo veikalą „Grynojo proto kritika“, kuris yra vienas iš sudėtingiausių darbų visoje filosofijos istorijoje.

Transcendentalinė dialektika nagrinėja metafizikos problemas, kurios yra susijusios su protu siauresniąja prasme. Jos pagrindas – neteisingas grynojo proto panaudojimas, nes grynojo proto dialektiniai samprotavimai dažnai baigiasi iliuzijomis. Taigi didžioji dalis transcendentalinės dialektikos ir yra skirta tam, kad būtų atskleista bergždžių išvedžiojimų dialektinė regimybė.

Sielą, pasaulį ir Dievą I. Kantas suvokia kaip transcendentalines idėjas. Antinomijos – vienas kitam prieštaraujantys teiginiai, kurių nei vieno negalima pagrįsti (nėra viršesnio). Jos kyla iš tariamų įrodymų, kuriuos protas gali pateikti prieštaraujančiomis tezėmis apie pasaulį. I. Kanto antinomiją sudaro ši antitetika: 1) Pasaulis turi pradžių (ribą) laike ir erdvėje taip pat yra ribotas; Pasaulis erdvėje neturi pradžios ir ribų, bet yra begalinis ir laike, ir erdvėje; 2) Pasaulyje kiekviena sudėtinė substancija susideda iš paprastų dalių, ir visur egzistuoja tik paprasta arba tai, kas sudaryta iš paprasta; Pasaulyje nėra vienas sudėtinis daiktas nesusideda iš paprastų dalių, ir niekur nėra nieko paprasta; 3) Priežastingumas pagal gamtos dėsnius nėra vienintelis priežastingumas, iš kurio galima išvesti visus pasaulio reiškinius. Jiems paaiškinti dar būtina tarti esant laisvą priežastingumą; Nėra jokios laisvės, viskas pasaulyje vyksta tik pagal gamtos dėsnius; 4) Pasauliui priklauso – arba kaip jo dalis, arba kaip jo priežastis – besąlygiškai būtina esybė; Niekur nėra jokios besąlygiškai būtinės esybės – nei pasaulyje, nei už pasaulio – kaip jo priežasties. Tad kyla natūralus klausimas, kuriais teiginiais tikėti, nes tiek vieniems, tiek ir kitiems galima surasti po vienodai „už“ ir „prieš“. Šiame darbe ir pabandydysime tai išsiaiškinti.

Antinomijos ir prieštaravimai, anot H. G. Hégelio, egzistuoja visur ir visuose įsivaizduojamuose supratimuose bei idėjose. I. Kantas, kaip jau užsiminta, aiškina antinomiją kaip prieštaravimą, kai teorinis protas (*vok. Vernunft*) prieštarauja pats sau arba supratimui (*vok. Verstand*), kai jis absoliutumo idėją laiko visų reiškinių priežastimi. Iš čia ir atsiranda tie vienas kitam prieštaraujantys teiginiai ir abejotinos teorijos, kurios yra nepasiekiamos mūsų supratimui bei beribiems proto reikalavimams patenkinti.

Mes žinome, I. Kanto žodžiais tariant, apie erdvę, laiką, materiją, priežastis tik kaip apie fenomenalius reiškinius, bet nieko nežinome, kokie jie patys yra (noumenai). Absoliutumo ir begalybės idėjos turi tik reguliuojančio principo reikšmę – jos pačios nepadeda plėsti žinių, o tik nurodo kryptį žinių plėtimui. I. Kantas mėgina įrodyti, kad, jei nemirtingos sielos, pasaulio ir Dievo idėjos bus traktuojamos kaip objektai, gali atsirasti prieštaravimų, nes visos šios trys idėjos gali būti nepakankamos tikrovei pažinti. Šį apmąstymą jis išdėsto „Grynojo proto kritikos“ antros knygos skyriuose, kuriuose nagrinėjami paralogizmai (siela), antinomija (pasaulis), grynojo proto idealas (Dievas). Tad darbe būtent ir bus pasistengta išanalizuoti šią transcendentalinę dialektiką.

Tyrimo tikslas.

Tyrimo tikslas yra išanalizuoti I. Kanto transcendentalinės dialektikos problematiką, trumpai apžvelgti „Grynojo proto kritiką“, išsiaiškinti, kokia vis dėlto transcendentalinės dialektikos užimama vieta architektonikoje. Taip pat aptarti transcendentalines idėjas, išsiaiškinti, kuo jos ypatingos. Ir svarbiausia, išnagrinėti, kodėl kyla nesusipratimų grynojo proto paralogizmuose, antinomijose, grynojo proto ideale bei kaip galima būtų viso to išvengti. Be to, išsiaiškinsime, ką reiškia šie minėtieji terminai, kokia yra būtina aukščiausiojo gėrio sąlyga, kaip postuluojamas Dievo egzistavimas. Taip pat nagrinėsime, ar Dievo pripažinimas yra pareiga, kaip ir ar galime apibrėžti vaizdinius, peržengti juslinio patyrimo pasaulio ribas. Kada transcendentalios idėjos yra tuščios, o kada įgauna visai kitokį pavidalą, kur glūdi paralogizmų klaidingo samprotavimo esmė, ar galima pažinti sielą, jos nemirtingumą, Dievo buvimą, taip pat, kas yra antitetika, kaip ji susijusi su antinomija ir kuo svarbi? Šiuos ir kitus klausimus bandysime peržvelgti ir atsakyti.

Be šių klausimų pabandysime panagrinėti ir keturis transcendentalinių idėjų konfliktus. Taip pat atsakysime, kas mums gali suteikti laimės viltį, be to panagrinėsime tris Dievo buvimo įrodymus. O tada darysime išvadas.

Problemos ištirtumas.

I. Kanto transcendentalinę filosofiją, transcendentalinės dialektikos problematiką savo rašto darbuose yra tyrinėję daugelis Lietuvos filosofų: Arvydas Marijus Šliogeris, Tomas Sodeika, Jūratė Baranova, Evaldas Nekrašas, Arūnas Sverdiolas, Nerija Putinaitė, Algirdas Degutis, sudaręs „I. Kanto filosofijos profilius“, Romanas Plečkaitis, išvertęs į lietuvių kalbą garsiąją I. Kanto „Grynojo proto kritiką“ ir „Praktinio proto kritiką“, ir kiti. Kritinės literatūros lietuvių kalba šia tema yra tikrai nemažai. Analizuojant išsikelta problemą buvo naudojamosi antriniais šaltiniais: J. Baranovos „Istorijos filosofija“, „Ketvirtoji Kanto antinomija ir Levino subjekto odiseja“ iš „Problemų“ ir „XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu“, R. Caratinio „Filosofijos įvadas“, „I. Kanto filosofijos profiliai. Mokslinis leidinys“, sudarytas A. Degučio, N. Putinaitės „Paskutiniai proto revoliucija“, T. Sauliaus „Dialektika Platono ir Kanto filosofijoje“ iš „Logos“, „Kantiana: mąstymo tradicija tęsiasi.“, kurios iniciatorius A. Jokubaitis. Taip pat kritinė užsienio literatūra, kuria remiamasi savo darbe: E. Cassirer „Жизнь и учение Канта“, „Избранное: индивид и космос“, Т. Б. И. Длугач „Кант: от ранних произведений к "Критике чистого разума"“, S. Palmquist „Kant's System of Perspectives“, J. Byrd „Kant's Compatibilism in the New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition“, A. C. Genova „Transcendentally Speaking“, A. Wood „What Dead Philosophers Mean“, „Religion, Ethical Community and the Struggle Against Evil“, C. L. Firestone, N. Jacobs „In Defense of Kant's Religion“ bei P. Guyer „The Cambridge Companion to Kant“.

Lietuvoje I. Kantui visuomet buvo skiriama daug dėmesio. Kaip teigia J. Baranova, tai gali būti dėl filosofo mąstymo griežtumo, artimumo tam tikroms archetipinėms lietuvių mentaliteto formoms. Filosofo darbų, palyginus su kitų mąstytojų, yra išversta į lietuvių kalbą daugiausiai: „Grynojo proto kritika“ (Vilnius, 1982), „Praktinio proto kritika“ (Vilnius, 1987), „Dorovės metafizikos pagrindai“ (Vilnius, 1980, vertė Rickevičiūtė), „Sprendimo galios kritika“ (Vilnius, 1991). Profesorė J. Baranova pabrėžia, kad „Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu“ („Naujasis židinys“, 1993, Nr. 7, 8, vertė Raudeliūnas), „Politiniai traktatai“ (Vilnius, 1996, vertė Ž. Gailius), „Į amžinąją taiką“ (Vilnius, 1989) buvo išversti net du kartus. Minėtoji knyga „Politiniai traktatai“ išleista atskira knyga. Taip pat būtinai reikia paminėti ir A. Degučio sudarytus „I. Kanto filosofijos profilius“ (Vilnius, 1989).

„Regis, beveik visi profesionalūs „vidurinėsios kartos“ filosofijos tyrinėtojai Lietuvoje, prieš pasirinkdami tyrimo kryptį, vienaip ar kitaip nustatydavo savo santykį su Kanto filosofiniu

palikimu.¹ Kaip teigia J. Baranova, būtent taip ir atsirado „I. Kanto filosofijos profiliai“. A. Degučio manymu, I. Kanto filosofija yra vis dar aktuali, gyva, be abejo, unikali, originali ir šiandien. „Ši jos gyvybingumą lemia ne tik tai, kad ji teikia specifinius atsakymus į specifines filosofijos problemas, bet pirmiausiai tai, kad ji kelia aikštėn visų tokių problemų ir atsakymų problemišumą, taip imdamasi radiklios refleksijos apie filosofijos padėtį intelektualinėje kultūroje.“² A. Šliogeriu išpūdytą paliko I. Kanto filosofavimo stiliaus šiuolaikiškumas: „Jeigu Kanto pirmtakų – naujųjų amžių racionalistų – filosofijose mes taip pat randame šiuolaikiško mąstymo elementų, tie elementai yra veikiau inkrustacijos, išpraustos į minties masyvą, savo dvasia ir turiniu mums tolimą ir svetimą“³. I. Kanto filosofija, A. Šliogerio žodžiais tariant, visiškai kitokia, vis dar moderni, kurios nereikia atnaujinti. Tenka sutikti su profesoriumi, nes iš tiesų I. Kantas išnagrinėtas tikrai plačiu diskursu, rakursu. „Sodeika į Kantą žvelgė heidegerišku žvilgsniu ir įrodinėjo, kad atsisakydamas „išdidaus ontologijos pavadinimo“ ir pakeisdamas jį kukliu „grynojo intelekto analitikos“ pavadinimu Kantas neatsisakė būties pažinimo.“⁴ Tiesiog baigtiniu patyrimu radikaliai apribojo būtį. A. Dobryninas nagrinėjo laiką ir daiktus laiko ontikos Kanto filosofijoje klausimu. I. Kanto heidegeriška estetikos refleksijas aptarė A. Sverdiolas. Šiomis įžvalgomis stengiamasi apvalyti Kanto mintis nuo Nietzsche‘s ir Schopenhauerio interpretacijų. E. Nekrašas aptarė „Matematikos pažintinį statusą: ginčo su Kantu peripetijas ir išdavas“. „Pasirodžius „Grynojo proto kritikai“, matematikos filosofijoje imta karštai ginčytis ne Kanto keltu klausimu, kaip galimos sintetinės a priori matematikos tiesos, o klausimu, ar matematikos tiesos yra sintetinės a priori, kuris pačiam Kantui nebuvo problemiškas.“⁵ Šio ginčo analizė ir yra E. Nekrašo tikslas.

Turime paminėti, jog teisinius I. Kanto filosofijos aspektus tyrinėjo R. Šerpytė, istorinius bei etinius – J. Baranova knygoje „Istorijos filosofija“ (2000), „XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu“ (2004), „Etika: filosofija kaip praktika“ (2002), taip pat straipsniuose „Nietzsche kaip „pokantininkas“ ir Kantas kaip „ponyčininkas“ postklasikinėje Gilles Deleuze‘o filosofijoje“, „Trys atsakymai į klausimą „Kas yra žmogus?“ iš „Žmogus ir žodis“, o politinius – Jokubaitis. Kaip išdėstė J. Baranova, I. Kanto vaidmenį aptariant šiuolaikinių socialinių mokslų

¹ Baranova J. XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. – V.: VPU leidykla, 2004, p. 13.

² Degutis A. Kritinė filosofija ir transcendentalinė argumentacija // I. Kanto filosofijos profiliai. Mokslinis leidinys, sud. A. Degutis. – V.: Mintis, 1988, p. 89.

³ Šliogeris A. Kanto filosofijos ontologiniai orientyrai // I. Kanto filosofijos profiliai. Mokslinis leidinys, sud. A. Degutis. – V.: Mintis, 1988, p. 9.

⁴ Baranova J. XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. – V.: VPU leidykla, 2004, p. 14.

⁵ Nekrašas E. Matematikos pažintinis statusas: ginčo su Kantu peripetijos ir išdavos // I. Kanto filosofijos profiliai. Mokslinis leidinys, sud. A. Degutis. – V.: Mintis, 1988, p. 115.

(sociologijos) statusą analizavo Norkus. O Anilionytė tęsė Rickevičiūtės, Plečkaičio, Miniotaitės pradėtą etikos tyrinėjimą.

I. Kanto praktinės filosofijos studija užsiėmė ir N. Putinaitė knygoje „Paskutiniai proto revoliucija“ (2004). Šioje knygoje I. Kantą stengiamasi perskaityti kaip praktinį mąstytoją, kuris apžavėtas savo paties idėjų perversmingumu, o ne kaip utopinio projekto autorių. N. Putinaitei pasirodė priimtinas iššūkis išryškinti I. Kanto praktinės filosofijos praktiškumą.

T. Saulius (Saulius T. „Dialektika Platono ir Kanto filosofijoje“ // Logos. – Vilnius, 2007 – Nr. 51) aptaria I. Kanto Transcendentalinės dialektikos aspektus paraleliai su Platono filosofija, išskiria transcendentalinės dialektikos kaip kritinės proto priemonės nuopelną, aptaria „koperniškąjį posūkį“.

Trečio kurso filosofų rašto darbų rinkinyje „Kantiana: mąstymo tradicija tęsiasi“, kurio iniciatorius prof. A. Jokubaitis taip pat nemažai straipsnių, gvildenančių I. Kanto problemas (<http://www.filosofija.vu.lt/kantiana2005/>). Pasak redaktorės E. Bražėnaitės, ji neturėjusi patikimesnio ir sąžiningesnio vedlio filosofijoje už I. Kantą. Svaiginanti mąstymo galia, laisvė ir protas įprasmina žmogų. Mes esame valdovai, suvokdami savo minties karalystės ribas. Tai erdvi filosofija. E. Bražėnaitė rašo, jog gerbia I. Kantą už tikrovės gynimą. Tos tikrovės vardas – žmogaus protas. Šioje knygoje tęsiama mąstymo tradicija kaip proto tikrovės liudijimas. Taigi šiame straipsnyje pateikiama M. Bakaičio „Racionaliosios teologijos kritika“, E. Bražėnaitės „Ką reiškia grynąjį protą išplėsti praktiniu požiūriu?“, I. Budrytės „Teorinės psichologijos kritika“, M. Būdvyčio „Stebėjimo aksiomos“, M. Mackevičiūtės „Apie natūralios žmogaus proto dialektikos galutinį tikslą“, S. Siliūnaitės „Racionaliosios kosmologijos kritika“, N. Stasiulio „Apie grynojo proto idėjų reguliatyvųjį taikymą“, I. Straukaitės „Sielos nemirtingumas kaip praktinio proto postulas“ bei A. Valentaitės „Dievo buvimas kaip praktinio proto postulas“.

Darbo struktūra.

Darbą sudaro įvadas, tada pirmame skyriuje yra pateikiamas I. Kanto „Grynojo proto kritikos“ trumpas apibendrinimas, paaiškinama, kokią vietą filosofo architektonikoje užima „Transcendentalinė dialektika“ (I. Kantas „Grynojo proto kritika“: Transcendentalinės dialektikos vieta I. Kanto architektonikoje). Toliau gilinamės į pačią I. Kanto „Transcendentalinę dialektiką“. Antrame skyriuje aptariame grynojo proto sąvokas, išskiriame pagrindines transcendentalinės idėjas, kurias smulkiau išanalizuojame (Grynojo proto sąvokos: Transcendentalinės idėjos). Tada

trečiame skyriuje nagrinėjame grynojo proto dialektines išvadas (Grynojo proto dialektinės išvados), kurios padalinamos į tris dalis. Pirmoji iš jų nagrinėja transcendentalinės dialektikos grynojo proto paralogizmus (Grynojo proto paralogizmai), antroji – gryno proto antinomiją, kurioje dar išskiriame grynojo proto antitetiką su keturiais transcendentalinių idėjų konfliktais (1. Pasaulis turi ribas ir pasaulis neturi ribų; 2. Kiekvienas daiktas pasaulyje susideda iš paprastų dalių ir nė vienas daiktas nesusideda iš paprastų dalių; 3. Be priešastingumo pagal gamtos dėsnius, dar esti laisvė ir viskas vyksta tik pagal gamtos dėsnius; 4. Kaip pasaulio dalis arba priežastis egzistuoja besąlygiškai būtina esybė ir besąlygiškai būtina esybė neegzistuoja.) (Grynojo proto antinomija). Na, o trečioje grynojo proto dialektinių išvadų dalyje išskiriame grynojo proto idealą bei tris (ontologinį, kosmologinį ir fizioteologinį) Dievo įrodymus (Grynojo proto idealas). Darbo pabaigoje pateikiama santrauka anglų kalba, išvados ir naudotos literatūros sąrašas.

Šaltiniai.

Rašydamas šį darbą naudojausi pirminiais šaltiniais, veikalais: Immanuelio Kanto knygomis „Grynojo proto kritika“ („Transcendentalinės logikos“ antrąja dalimi – „Transcendentaline dialektika“), „Praktinio proto kritika“ („Grynojo praktinio proto pradų teorijos“ antrąja dalimi „Grynojo praktinio proto dialektika“), „Prolegomenai“. Šie veikalai padėjo aiškiau suprasti I. Kanto transcendentalinę dialektiką. Būtent šiais kūriniais ir remiamasi rašant šį darbą.

1. I. KANTAS „GRYNOJO PROTO KRITIKA“: TRANSCENDENTALINĖS DIALEKTIKOS VIETA I. KANTO ARCHITEKTONIKOJE

Anot I. Kanto, mes žinome apie erdvę, laiką, materiją, priežastis tik kaip apie fenomenalius reiškinius, bet nieko nežinome, kokie jie patys yra (noumenai). Absolutumo ir begalybės idėjos turi tik reguliuojančio principo reikšmę, tai yra jos pačios nepadeda plėsti žinių, o tik nurodo kryptį žinių plėtimui. I. Kantas nagrinėjo, kaip ir ką gali pažinti protas. Absoliutų tikrumą siejo su visuotinu būtinumu. Priėmęs suformuluotą nuostatą, kad tikros žinios skirtingai nuo nepatvarių nuomonių turi būti absoliučiai tikros, jis daro išvadą, jog tai, kas amžina, yra nedaloma, nekintama. Amžinas dalykas – būtis, laikas. Tai mes suvokiame protu. Daiktas nuolatos kinta, nes tai atsiranda, tai išnyksta. Teiginiai vadinami aprioriniais, kai jų teisingumas žinomas iki patyrimo, nuo pat pradžių. Pamatiniai mokslo teiginiai visuomet yra aprioriniai. O kai kurių apriorinių teiginių tikrumą nustatome remdamiesi juos sudarančių sąvokų analize, analizuodami į jį įeinančią sąvoką. Tokie teiginiai, teikiantys aiškų, tikrą žinojimą, bet jo nepraturtinantys, vadinami analitiniais ir jie yra aprioriški, tai yra išankstinio žinojimo. Neanalitiniai-sintetiniai teiginiai pasako kažką naujo apie egzistavimo galimybes. Visi reiškiniai turi priežastis ir šis principas yra taip pat apriorinis. Pasak I. Kanto, pažinimo procesas yra juslinės medžiagos ir apriorinių pažinimo formų sintezė. Anot jo, „mintys be turinio – tuščios, stebiniai be sąvokų – akli“⁶. I. Kantas siekė sujungti racionalizmą ir empirizmą, atskleisdamas tiek vieno, tiek kito trūkumus. Filosofas teigė, jog apriorinės (apriorizmas – pažiūra, skelbianti, kad pažinimas nepriklauso nuo patyrimo, o teiginiai apie tikrovę galimi pagrįsti be patyrimo) pažinimo formos yra 2 rūšių: juslumo ir intelekto. Juslumas pateikia objektus, o intelektas mąsto. Kitu atveju, kaip jau ir minėta, „intelektas be juslumo yra tuščias, fantazuojantis, nes neturi objekto, juslumas be intelekto yra aklas, nes jis chaotiškas, bestruktūris, vadinasi irgi neturi objekto griežta, terminologine šio žodžio prasme“⁷. Pasak A. Šliogerio, bet koks mėginimas pažinti anapus juslinės patirties egzistuojančius daiktus (nejusliškus objektus) yra pasmerktas nesėkmei iš anksto. Juk žmogaus intelektas yra baigtinis. Tik protu suvokiamų objektų, transcendentiškujų, antjuslinių žmogus negali pažinti.

⁶ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 99.

⁷ Šliogeris A. Kanto filosofijos ontologiniai orientyrai // I. Kanto filosofijos profiliai. – V.: Mintis, 1988, p. 24.

Savo svarbiausiu uždaviniu I. Kantas laikė Grynojo proto kritiką, jo šaltinių ir ribų aptarimą. Šio filosofo teorija suvaidino didelį vaidmenį, jis atliko pažinimo analizę. I. Kanto filosofijoje išskiriamos 2 transcendentalinės filosofijos dalys: 1) Transcendentalinė estetika – filosofinė doktrina, aiškinanti grožį, meną; 2) Transcendentalinė logika, kuri skyla į: transcendentalinę analitiką – visa, ką suvokiame, yra reiškiniai, bet išsidėstę tam tikra tvarka, ir transcendentalinę dialektiką: a) Intelektas – teikia visą loginių kategorijų tinklą, tai yra reiškinius išskaičiuoja, susieja ryšiais bei apibrėžia; b) Protas kelia klausimus, kurie „išeina“ už patyrimo ribų. Yra sielos, Dievo, visatos idėjos. Šiame darbe didžiausią dėmesį būtent ir skirsime transcendentalinei dialektikai, jos problematikai. I. Kantas supaprastintą savo teorijos variantą paskelbė 1783 metais knygoje „Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu“, paaiškinančiai Grynojo proto kritiką. Joje pateikiamas kritinis žmogaus pažinimo galios įvertinimas, kurioje pagrindinis klausimas yra, kaip galimi sintetiniai aprioriniai teiginiai. Taigi filosofas bando pagrįsti sprendinius, kylančius ne iš patyrimo (a posteriori). Tačiau tokie sprendiniai neturi būti analitiniai. Analitinis sprendinys subjektą ne išplečia, o tik išskleidžia: pavyzdžiui, sprendinys „Apskritimas apvalus“ yra analitinis, nes apvalumas yra jau pačiame apskritime. Tačiau „7+5=12“ yra sintetinis apriorinis sprendinys, nes „dvylikos“ nėra nei „septyniuose“, nei „penkiuose“. Sintetiniai aprioriniai sprendiniai kaip principai yra visuose teoriniuose moksluose. Atsakymas į klausimą, kaip metafizikoje galimi sintetiniai aprioriniai sprendiniai, lemia metafizikos, kaip mokslo, galimumą. I. Kantas siekia suderinti juslumo imlumą, kuris tik priima tai, kas jam duodama, su intelekto spontaniškumu. Juslinis patyrimas, kuris galėtų išplėsti sąvokas, racionalizmo požiūriu, yra tik netikslus mąstymas, o empirizmas, visa kildindamas iš patyrimo, atmeta spontanišką intelekto gebėjimą.

I. Kanto nuomone, išeitis yra „Koperniko posūkis“ metafizikoje. Turima omenyje, kad ne pažinimas derinasi prie objektų, bet objektai derinasi prie pažinimo. Šiame transcendentaliniame idealizme I. Kantas panaikina racionalizmą ir empirizmą. Jis įvardija šiuos pažinimo tarpinius: stebiniai → sąvokos → idėjos. Galima sakyti, kad „kiekvienas žmogiškasis pažinimas pradeda nuo stebinių, nuo jų eina prie sąvokų ir baigia idėjomis“⁸. Tai apsprendžia ir „Grynojo proto kritikos“ sandarą. Pirmoje dalyje, transcendentalinėje estetikoje, nagrinėjamas apriorinis stebėjimas. I. Kantas įrodo, kad erdvė ir laikas turi stebinių pobūdį. Turima galvoje, kad ir erdvė, ir laikas negali būti intelektualinio pažinimo „kamienas“. Erdvė – visų stebinių pagrindas. Pavyzdžiui, negaliu įsivaizduoti, kad nėra erdvės, taip pat negaliu įsivaizduoti, kad pati erdvė būtų padalyta arba neegzistuoti. Reikia konstatuoti, kad ji aprioriniu būdu yra mūsų juslinio suvokimo pagrindas.

⁸ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 490.

Todėl ir galima grynoji, tai yra apriorinė, geometrija. Taip pat ir laiko neįmanoma pašalinti iš jauslumo. Be jo mes negalime įsivaizduoti trukmės, pasekmės. Laikas yra vidinio jutimo forma, tai yra laike išdėstomi mūsų vaizdiniai. Apie erdvę ir laiką galima pasakyti tai, kad jiems būdingas empirinis realumas – objektyvus galiojimas visiems objektams, kurie kada nors gali egzistuoti mūsų jutimuose. O transcendentaliniame idealume jie egzistuoja ne kaip daiktų savaime apibrėžtys, o kaip mūsų stebinių sąlygos. Todėl I. Kantas suformuluoja transcendentalinio idealumo teiginį, „kad visa, kas stebima erdvėje arba laike, taigi visi mums prieinamo patyrimo objektai, yra ne kas kita, kaip reiškiniai, tai yra tik vaizdiniai, kurie tokiu pavidalu, kaip mes juos įsivaizduojame, <...> neegzistuoja patys savaime, už mūsų minčių“⁹.

Visas patyrimas paklūsta vieningai tvarkai, o šios tvarkos sąlyga yra kategorija (ji esamų vaizdinių įvairovę paverčia viena apėrcija). Šios vienumo funkcijos pagrindas visada yra „Aš mąstau“. Galima pastebėti, kad šis sprendinys, sąvoka yra apskritai visų sąvokų perteikimo priemonė. Tad galime teigti, kad ji visada įeina į transcendentalinių sąvokų sudėtį ir pati yra transcendentalinė. Taip pat reikia pridurti, jog ši sąvoka skirta, kad mąstymą pateiktų kaip priklausantį sąmonei, anot I. Kanto, todėl negali turėti kažkokio kito atskiro pavadinimo. Tai yra pradžia sąvokų, kurios yra aprioriškos ir kurių funkcija yra susiejimas. Tačiau šios sąvokos yra „tuščios“, jei jos nesiremia, kaip jau minėta anksčiau, stebėjimu. Todėl pažinimas – tai sąvokų taikymas patyrimui. O kategorijos reikalingos tam, kad patyrimus būtų galima įjungti į subjekto vienovę. Patyrimo objektas gali būti tik tai, kas pajungta šiai tvarkai. Visų šitų objektų sumą I. Kantas vadina „gamta“, o nuorodas duoda kategorijas taikantis intelektas.

I. Kantas išskiria 3 empirinio mąstymo apskritai postulatus: „1. Galima tai, kas atitinka formalias patyrimo sąlygas (jei turima omenyje stebinys ir sąvokos); 2. Tikra tai, kas susiję su materialiomis patyrimo (pojūčio) sąlygomis; 3. Būtina (būtinai egzistuoja) tai, kieno ryšys su tuo, kas tikra, apibrėžtas pagal bendrąsias patyrimo sąlygas.“¹⁰ Šiais teiginiais apibrėžiama galimo objektyvaus patyrimo erdvė. Objektų arba gamtos pavidalu mums reiškiasi tik tai, kas yra suformuota pagal apriorinius jauslumo bei grynojo intelekto principus, nes tik taikant šiuos principus mums kas nors gali būti duota sintetiniu įvairovės vienumu. Pasaulis, kurį mes galime patirti, yra ne „iliuzijos“, o būtinai egzistuojantis reiškinų pasaulis. Juk jis paklūsta mūsų gebėjimo pažinti dėsniams. Transcendentalinė analitika nuosekliai baigiama fenomenų ir noumenų perskyra, tai yra intelekto veiklos sritį I. Kantas apribojo reiškinų (fenomenų) pasauliu – intelektą

⁹ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 362.

¹⁰ Ten pat, p. 212-213.

susiejo su daiktais mums. Daiktai sau (noumenai) yra nepažinūs. Jų pasaulis yra problemiškas, tai yra galimas. Šio pasaulio funkcija – riboti juslumą bei patį žmogų, nes žmogus noumenus pažįsta ne kategorijomis.

I. Kantas reformavo filosofiją gilioje Vokietijos provincijoje. Jis pateikė naują pažinimo sampratą: ne mintis formuojasi pagal daiktus, bet daiktai priklauso nuo minties. Veikale „Grynojo proto kritika“ yra išdėstytos I. Kanto pažiūros į pažinimą. Filosofas „kelia klausimą, kaip sąvokų ir vaizdinių pagrindu galima pažinti daiktus. Žmogus turi tik sąvokas ir vaizdinius, o pagal juos sprendžia apie daiktus. Kaip galima pereiti nuo sąvokų ir vaizdinių prie daiktų, nuo subjekto prie objekto?“¹¹ Šios problemos tyrimus I. Kantas vadino transcendentaliniais (lotynų k. transcendere – pereiti, peržengti). Jie turėjo paaiškinti, kas yra tie sprendiniai, kuriuos žmogus formuluoja, tačiau kurie išeina už paties žmogaus ribų, nes jis (žmogus) juos taiko daiktams. Todėl I. Kantas savo filosofiją ir vadino transcendentaline. Vadino ją dar ir kritine, terminu „kritika“ suprasdamas žmogaus proto sugebėjimų ribą, pažintinių sugebėjimų bei pažinimo formų tyrimą. Savo kriticizmu I. Kantas norėjo išspręsti racionalizmo ir empirizmo ginčą. Racionalistai teigė, kad tikrovės pažinimas kyla iš grynujų sąvokų, o empirikai – kad jis kyla iš patyrimo. Nei pirmųjų, nei antrųjų argumentavimas I. Kanto nepatenkino: racionalistai labai sumenkino juslinio patyrimo vaidmenį, empirikai nepajėgė įrodyti mokslo tiesų būtinumo ir visuotinumo.

„Savo kritikoje I. Kantas nori išspręsti problemą: ar galimas ir kiek galimas bei kaip galimas daiktų pažinimas, turintis visuotinę reikšmę. Kad jis tikrai galimas, tai, I. Kanto nuomone, liudija visuotinai pripažintas grynasis teorinis gamtos mokslas ir matematika.“¹² Kas kita yra filosofija. Joje nėra visuotinai pripažintų teisingų teiginių. Filosofijos, kaip mokslo, galimybės klausimas ir yra I. Kanto tikroji problema. Norint ją išspręsti reikia surasti pažinimo pradus, tai yra atsakyti į klausimą, kaip galimas pažinimas grynuoju protu. Į jį atsakius bus galima išspręsti tris problemas: kaip galima grynoji matematika, kaip galimas grynasis teorinis gamtos mokslas, kaip galima filosofija. Kad tiriamų problemų pobūdis būtų aiškus ir dalykiškas, I. Kantas visus sprendinius skirsto į: 1) empirinius arba aposteriorinius, jie kilę iš patyrimo, jų požymiai atsitiktinumas ir dalinumas 2) apriorinius – nepriklausomus nuo patyrimo, jų šaltinis tik protas, jų požymiai būtinumas ir visuotinumas. 3) aprioriniai sintetiniai sprendiniai - juose subjekto ir predikato ryšys nepriklauso nuo patyrimo, jis ankstesnis už patyrimą. I. Kantas teigia, kad pažinimo branduolį sudaro aprioriniai sintetiniai sprendiniai, nes jie išreiškia būtinumą ir visuotinumą. Jis ir tyrė, iš kur jie kyla ir kaip, kodėl apie subjektą galima pasakyti tai, ko nėra subjekte ir kas visai nekyla iš

¹¹ Plečkaitis R. Imanuelio Kanto Opus Magnum // Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 7.

¹² Ten pat, p. 8.

patyrimo. „„Grynojo proto kritika“ yra bandymas sukurti mokslo filosofiją, apibrėžti teorinį mokslo objektą. I. Kantas skiria du teorinio mokslo pažinimo lygmenis: intelektą ir protą.“¹³

Pasak filosofo, intelektas – tai sugebėjimas kurti sąvokas, remiantis patyrimo teikiama medžiaga. Protas – tai vienu teiginių išvedimas iš kitų, nesiremiant patyrimu, tai samprotavimai grynojo proto srityje. Pagrindinė I. Kanto filosofijos mintis yra ta, kad sąvokos yra patyrimo sąlyga. Taip pat mąstytojas į filosofiją įveda gnoseologinio objektyvumo sąvoką. Filosofo pateiktos sampratos subjektas ne priešinamas objektui, bet yra objekto egzistavimo sąlyga. „Mintis yra ne patyrimo priešybė, bet pagrindinis patyrimo elementas, patyrimo objektai yra apriorinių pažinimo formų padariniai: pažinimas priklauso nuo žmogaus, protas su savo sprendinių principais, pagrįstais pastoviais dėsniais, turi eiti priekyje ir priversti gamtą atsakyti į jo klausimus, o nebūti tik jos vedamas kaip už pavadžio.“¹⁴ I. Kantas teigia, kad ne protas seka daiktais, bet daiktai seka protu. Mąstytojo filosofijoje apriorinė sintezė, sudaranti apriorinių sintetinių teiginių pagrindą, galinti remtis arba jauslumu, arba intelektu, arba protu suskyla į tris dalis, iš kurių kiekviena turi pagrįsti apriorinės sintezės ir trijų mokslo sričių – matematikos, grynojo gamtos mokslo ir filosofijos galimybę. Tokiu šių trijų sričių sugretinimu I. Kantas parodė, kad galima pašalinti susvetimėjimą tarp gamtos ir humanitarinio pažinimo. Apriorinis esąs matematinis ir loginis pažinimas, tačiau tik I. Kantas paskelbė, kad aprioriškumas būdingas ir jauslumo sferai, tuo iš esmės pakeisdamas apriorizmo sampratą.

Kaip jau minėjome, transcendentalinė analitika – pirmoji dalis transcendentalinės logikos, kurią I. Kantas skiria nuo formaliosios, arba bendrosios logikos. Pastarosios principus laikydamas aprioriniais, tai yra turinčiais būtiną ir visuotinę reikšmę, I. Kantas mano, kad formaliosios logikos nepakanka paaiškinti pažinimo kilmės klausimams. Ji abstrahuojasi ir nuo pažinimo turinio, ir nuo jo kilmės. Tuo tarpu transcendentalinė logika turinti būti mokslas, kuris apibrėžtų protu pagrįstų žinių, tokių žinių, dėl kurių objektai mąstomi visiškai a priori, kilmę, apimtimi ir objektyvią reikšmę: „Transcendentalinė logika – tai didelės apimties grynai filosofinis veikalas, kuriuo siekiama įrodyti, kad mokslas – tai veiklos sritis, kurioje žmogaus protas sistemina įvairias jusles jungdamas empirines žinias vadovaudamasis bendraisiais proto veiklos dėsniais, kurie nesusiję su patirtimi, kitaip tariant, yra aprioriniai.“¹⁵ Jie ir yra vadinami mąstymo kategorijomis. Fizikos būtinumo garantija yra apriorinis jų pobūdis. Tad čia I. Kantas formuoja dialektinės logikos idėją – logikos, tiriančios visų pirma pažinimo kilmę ir pažinimo objektų objektyvią reikšmę. Filosofas teigia, kad transcendentalinė analitika suskaido į sudedamąsias dalis apriorinį intelektualinį pažinimą.

¹³ Plečkaitis R. Imanuelio Kanto Opus Magnum // Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 9.

¹⁴ Ten pat, p. 10.

¹⁵ Caratini R. Filosofijos įvadas. V.: Kronta, 2007, p. 308.

Sąvokų analitikoje nustatomos visos apriorinės intelekto formos, o šių sąvokų tikslas – paaiškinti, kaip tos apriorinės intelekto formos taikomos pažinime. I. Kantas pripažįsta, kad tai ir buvo sunkiausia kritikos problema. Mąstytojas pripažįsta objektyvių daiktų pačių savaime (daiktų savyje) egzistavimą. Kategorijas laikydamas apriorinėmis pažinimo formomis, I. Kantas kartu tvirtino, kad kategoriniai santykiai būdingi patiems gamtos objektams, kategorijos – tai reiškiniams viduje būdingos struktūrinės formos, neįgimtos žmogaus sąmonei. Gamtos reiškinių visuma, gamtoje viešpataujantis griežtas determinizmas yra nepavaldūs žmogaus sąmonei. Žinių apie gamtą sistema, būdama subjektyvi, yra sąlygota objektyvios realybės – daiktų pačių savaime, kurie nepažinūs. Daiktus galima pažinti tik tiek, kiek jie mums reiškiasi – jie ir bus „daiktai mums“, o daiktų esmė, tai yra kas jie iš tikrųjų yra, lieka nepažinti, transcendentinė, tai yra jos apskritai negalima patirti. Daiktus pačius savaime (daiktus savyje) I. Kantas vadino transcendentiniais. I. Kantas neįžvelgė, kad priešingumas tarp žinojimo ir nepriklausomai nuo pažinimo egzistuojančio objekto ne absolutus, kad pats pažįstantis subjektas yra objektyvios tikrovės dalis, o ši tikrovė egzistuoja žmoguje.

Esminė problema, anot J. Baranovas, jau yra užkoduota pačioje I. Kanto filosofijos architektonikoje. „Grynojo proto kritikos transcendentalinei dialektikai skirtame skyriuje Kantas nurodo klausimus, kurie iškyla protui ir į kuriuos jis negali vienareikšmiškai atsakyti: Ar pasaulis turi pradžią laike bei erdvėje ir ar jis yra ribotas? Ar pasaulis yra sudėtingas, ar paprastas? Ar pasaulyje yra laisvė, ar viskas vyksta pagal gamtos dėsnius? Ar priklauso pasauliui besąlygiškai būtina esybė?“¹⁶ Į šiuos klausimus neįmanoma atsakyti vienareikšmiškai, nes tiek į pirmąją klausimo dalį, tiek ir į antrąją, galima rasti tiek pat patvirtinimų ir tuo pat metu tiek pat prieštaravimų. Taip prieinama, I. Kanto žodžiais tariant, prie „bergždžių išvedžiojimų“. Filosofijos galimybės klausimas aptariamas transcendentalinėje dialektikoje – grynojo proto sugebėjimų ribų teritorijoje. Transcendentalinę dialektiką vadindamas regimybės logika I. Kantas ją laiko priemone atskleisti žmogaus proto iliuzijoms pasiekti išsamų ir besąlygišką žinojimą. Pasak mąstytojo, filosofija galima todėl, kad grynasis protas sukuria tris apriorines sąvokas: pasaulio, sielos ir Dievo. Jis teigia, kad kai protas nori šiuos objektus pažinti, jis patenka į prieštaras – antinomijas. Antinomijos – tai prieštaros, kai vienodai galima įrodyti tezę ir antitezę. Pažinimo proceso prieštaravimo atskleidimas yra I. Kanto nuopelnas. Jo nuomone, erdvė ir laikas tėra apriorinės juslumo formos, pasaulis, kaip begalinė visuma, esąs nepažinūs daiktas pats savaime. Apie tokį nepažinų pasaulį nėra prasmės teigti, kad jis begalinis ar turi pradžią, kad jį sudaro paprastos dalys arba, kad jis iš paprastų dalių nesudarytas. Grynojo proto disciplinoje kritikuojamas dogmatinis,

¹⁶ Baranova J. Istorijos filosofija. V.: Alma litera, 2000, p. 128.

poleminis ir skeptinis proto taikymas, skelbiama tyrinėjimo ir filosofavimo laisvė, visuomenės didžiosios dalies įsitikinimams priešingų pažiūrų toleravimas, smerkiamas tokių pažiūrų persekiojimas, vieninteliu teisėju yra laikomas protas.

TRANSCENDENTALINĖ DIALEKTIKA

I. Kantas nagrinėja metafizikos problemas, kurios yra susijusios su protu siauresne prasme – tai transcendentalinė dialektika. Protas – regimybės buveinė, filosofo žodžiais tariant. Protas dialektiškai veda už empirinio kategorijų taikymo ribų, kurios ir yra pažinimo ribos. Ši natūrali ir neišvengiama iliuzija kyla, bendrai paėmus, iš proto veiklos, kuria jis ieško sąlygų to, kas sąlygota, ir randa jas tame, kas besąlygiška. Tai jis pasiekia darydamas išvadas. Kaip galutinė instancija protas visada operuoja idėjomis, kurioms subsumuojami visi reiškiniai bei sąvokos. Juslės teikia transcendentalines stebinių formas, protas — grynas proto sąvokas arba kategorijas, intelektas — idėjas. Idėja — tai vaizdinys, ne sąvoka. Tai aukštesnė apriorinė sąvoka, peržengianti patyrimo galimybes. Idėjos nustato proto panaudojimą patyrimo pagal principus, kurie sudaro aukščiausią mūsų žinių vienį. Pažinimo sąlygų visuma sudaro vieningus principus, kurie išskyla idėjomis. Tačiau pažįstame ne idėjomis, tai ieškojimo metmenys. Tai nėra konstitutyvūs, tai yra stebinius paverčiantys sąvokomis principai. Idėjos — tik reguliatyvūs, nukreipiantys protą į probleminį tikslą, principai. Jos išskyla kaip probleminis vienis, kur ieškome patyrimo sąlygų visumos, bet dar jos neturime. I. Kantas idėjas išveda transcendentaliniu būdu iš vaizdinių santykių. Taip išskyla trys didžiosios idėjos: siela, pasaulis ir Dievas. „Grynasis protas teturi tik tris idėjas – išorinės patirties, kaip pasaulio idėją; vidinės patirties, kaip sielos idėją; ir visos patirties sąlygos idėją – Dievo idėją.“¹⁷ Pasaulį, Dievą bei sielą, kaip ir erdvėlaikinius daiktus, filosofas laikė proto objektais. Taip sulaužoma idėjos ir logoso galia. I. Kanto nuomone, protas yra regimybės buveinė. Jis dialektiškai veda už empirinio kategorijų taikymo ribų, kurios ir yra pažinimo ribos. Tokia natūrali ir neišvengiama iliuzija kyla iš proto veiklos, kuria jis ieško sąlygų to, kas sąlygota, ir randa jas tame, kas besąlygiška. Tai pasiekama darant išvadas. Protas, kaip galutinė instancija, visada operuoja idėjomis, kurioms susumuojami visi reiškiniai bei sąvokos. Didžioji dalis transcendentalinės dialektikos yra skirta tam, kad būtų atskleista bergždžių išvedžiojimų dialektinė regimybė. „Transcendentalinės dialektikos kaip kritinės proto priemonės nuopelnas yra tas, jog ji atskiria intelektines sąvokas (kategorijas), kurios tiesiogiai siejasi su patyrimu ir kurių pagrindu formuluojami teiginiai gali būti patyrimo patvirtinti, nuo proto sąvokų (idėjų), kurios savo ruožtu gali būti legitimuojamos tik kaip reguliatyvaus, o ne konstitutyvaus vienumo principai.“¹⁸ Taip

¹⁷ Plėšnys A. Filosofijos įvadas. V.: Taura, 1996, p. 52.

¹⁸ Saulius T. Dialektika Platono ir Kanto filosofijoje // Logos. V. 2007, Nr. 51, p. 185.

pat T. Saulius pažymi, jog proto prieštarumą, dialektiškumą I. Kantas siejo su nekritiška, natūralia jo veikla.

Sielą, pasaulį ir Dievą I. Kantas, remdamasis savo meto mokykline filosofija, suvokia kaip transcendentalines idėjas: „Vadinasi, visas transcendentalines idėjas galima suskirstyti į tris klases, iš kurių pirmoji apima absoliutų (besąlygišką) mąstančio subjekto vienumą, antroji – reiškinių sąlygų eilės absoliutų vienumą, trečioji – visų mąstymo objektų apskritai sąlygos absoliutų vienumą“¹⁹. Jos turi tik reguliatyvinę reikšmę. I. Kantas mėgina įrodyti, kad, jei šios idėjos bus traktuojamos kaip objektai, gali atsirasti prieštaravimų, nes visos šios trys idėjos yra nepakankamos tikrovei, kokios ji būtų pati savaime, pažinti. Šį įrodymą jis išdėsto „Grynojo proto kritikos“ antros knygos skyriuose, kuriuose nagrinėjami paralogizmai (siela), antinomija (pasaulis), grynojo proto idealas (Dievas). Taigi egzistuoja natūrali ir neišvengiama grynojo proto dialektika. „Protas turi natūralų polinkį peržengti patyrimo srities ribą, tačiau taip ne atrandama tiesa, o sukuriama regimybė, kuri yra neįveikiama net griežčiausia kritika. Grynojo proto idėjos tik dėl nesusipratimo ir neapdairumo tampa dialektinės.“²⁰ Tokiomis jos pačios niekada nebūna, tik netikęs jų taikymas sukuria regimybę. Grynojo intelektualinio pažinimo pagrindiniai teiginiai gali būti patvirtinti patyrimu. Kalbant apie grynojo proto idėjas, transcendentinį pažinimą, remtis patyrimu negalime ir dėl to protas gali lengvai suklysti. Norint apsaugoti, reikia tirti patį protą kaip idėjų šaltinį, o ne daiktus.

Transcendentalinės idėjos, pasak I. Kanto, yra visos metafizikos tyrimų objektas. Visos jos reikalingos mokslui ne dėl gamtos mokslo tikslų, bet kad išeitų už gamtos ribų. Šių idėjų išvelgimas teologiją, moralę ir religiją (aukščiausius mūsų egzistavimo tikslus) padarytų priklausomus tik nuo spekuliatyvaus proto sugebėjimo ir nieko kito. „Grynojo proto kritikoje“ I. Kantas pripažįsta, kad spekuliatyvusis protas yra nepajėgus jų pažinti ir kaip pavyzdį pateikia grynojo proto antinomijas, kurios akivaizdžiai rodo, kad šių idėjų mokslinis – loginis tyrimas gali vesti prie viena kitai prieštaraujančių išvadų. „Transcendentalinė dialektika“ yra skirta vien tradicinės metafizikos kritikai tiek, kiek ji piktnaudžiauja kategorijomis. O šios dialektikos pagrindu I. Kantas laiko neteisingą grynojo proto panaudojimą, nes grynojo proto dialektiniai samprotavimai baigiasi iliuzijomis. Turima omenyje, kad yra galimybė įrodyti dialektinių samprotavimų sąvokų antinomiškumą ir tai, kad čia pateikiama minėtų iliuzijų kritika. Būtent tai, anot R. Caratini, ir yra I. Kanto Transcendentalinės dialektikos tyrimo objektas. Joje, pasak E. von Asterio, demaskuojamas metafizikos mokslas, „tai, kas iki šiol buvo taip vadinama, pirmiausia

¹⁹ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 287-288.

²⁰ Mackevičiūtė M. Apie natūralios žmogaus proto dialektikos galutinį tikslą // Kantiana: mąstymo tradicija tęsiasi. – Vilnius: Vilnius University & Company press, 2005. <http://www.filosofija.vu.lt/kantiana2005/>

Wolffo „racionalioji psichologija, kosmologija ir teologija“, yra „tariamasis mokslas“, nepaisantis ribų, nustatytų bet kokiam prasmingam mūsų intelekto sąvokų ir pagrindinių principų vartojimui²¹.

²¹ Aster von E. Filosofijos istorija. V.: Alma litera, 1995, p. 207.

2. GRYNOJO PROTO SĄVOKOS: TRANSCENDENTALINĖS IDĖJOS

„Grynojo proto kritikoje” svarstydamas pažinimo galimybės klausimą, I. Kantas kalba apie transcendentalines idėjas, kurios, anot filosofo, yra visos metafizikos tyrimų objektas. Tos idėjos yra trys – Dievo, kaip bet kokios esaties pagrindą sudarančios galutinės ir besąlygiškos būties, laisvės, idėja būtybės, kuri, E. von Asterio žodžiais tariant, nesąlygojama vidinių ir išorinių priežasčių, yra savo veiksmų galutinis kaltininkas ir šaltinis, ir galų gale nemirtingumo, žmogaus sielai suteikiamo paprasto, pastovaus, galutinio subjekto. „Be to, antroji sąvoka, susijusi su pirmąja ir turi vesti prie trečiosios, kaip savo būtinos išvados“²². Visos jos reikalingos mokslui ne dėl gamtos mokslo tikslų, bet kad išeitų už gamtos ribų. Šių idėjų išvelgimas teologiją, moralę ir religiją – aukščiausius mūsų egzistavimo tikslus – padarytų priklausomus tik nuo spekuliatyvaus proto sugebėjimo ir nieko kito. Toje pačioje „Grynojo proto kritikoje” I. Kantas pripažįsta, kad spekuliatyvusis protas nepajėgus jų pažinti ir kaip pavyzdį pateikia grynojo proto antinomijas, kurios gan akivaizdžiai rodo, kad šių idėjų mokslinis-loginis tyrimas gali vesti prie viena kitai prieštaraujančių išvadų. Anot I. Kanto, transcendentalinių idėjų, o tuo pačiu ir visos metafizikos, pažinti neįmanoma, nes trūksta stebinio. Taigi transcendentalinės idėjos eliminuojamos iš spekuliatyviojo proto srities ir perkeliamos į praktinio proto sritį. Būtent čia I. Kantas ir skleidžia savąją transcendentalinių idėjų teoriją. „Jos yra būtinos proto sąvokos, kurių objekto mums patyrimas neteikia, jos yra visiškai už grynojo intelekto sugebėjimo srities ribų. Transcendentalinės idėjos išreiškia tikrąją proto paskirtį, būtent kaip intelekto taikymo sisteminio vienumo principas.“²³ Šis vienumas, pasak M. Mackevičiūtės, yra reguliatyvus. Jei jis laikomas konstitutyviu ir manoma, kad idėjomis galima išplėsti žinojimą už patyrimo ribų, tai ir yra dialektika, kuri supainioja proto taikymą patyrimui, arba sukelia proto nesutarimą su pačiu savimi.

²² Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 290.

²³ Mackevičiūtė M. Apie natūralios žmogaus proto dialektikos galutinį tikslą // Kantiana: mąstymo tradicija tęsiasi. – Vilnius: Vilnius University & Company press, 2005. <http://www.filosofija.vu.lt/kantiana2005/>

Laisvės idėja

„I. Kantas yra teisingai pažymėjęs, kad laisvės sritis skleidžiasi anapus gamtinio priešastingumo. Laisvė yra pamatinė ne žmogaus natūros, o žmogaus būties paslaptis. Į žmogaus pasaulį ji įsiveržia visada netikėtai ir taip pat netikėtai išnyksta.“²⁴ Laisvė yra vienintelė transcendentalinė idėja, aptariama Grynojo praktinio proto analitikoje. Jau “Grynojo proto kritikoje“ laisvę I. Kantas nedviprasmiškai sieja su morale, tad galima būtų tikėtis, kad laisvės sąvoka bus kertinė filosofo etikos teorijoje. Iš pirmo žvilgsnio šis tikėjimas nėra išpildomas, nes, priešingai nei tikėtasi, didžiausias dėmesys skiriamas ne laisvei, o jos priešingybei – pareigai. Tačiau taip atrodo tik iš pirmo žvilgsnio. Gilinantis aiškėja, kad laisvė yra vienas svarbiausių dalykų žmogaus ir apskritai kiekvienos protingos jutimais suvokiamos būtybės gyvenime ir kad jai skirtas įspūdingas ir iš tiesų reikšmingas vaidmuo moraliniuose sprendiniuose. Anot J. Baranovos, G. Deleuze’as tvirtina, kad I. Kanto nuomone be galimybės realizuoti moralės dėsni, jis sužlugtų savaime. „Laisvė nėra postulatas, o faktas, nes ji suteikianti objektyvų realumą moralės dėsniui, psichologinei sielos ir teologinei aukščiausios būtybės idėjoms.“²⁵

I. Kantas pateikia net keletą laisvės apibrėžimų: ji yra ir polinkių apribojimas savojo dėsni laikymosi sąlyga, ir sugebėjimas su nepalenkiama nuostata laikytis moralės dėsni, ir valios nepriklausomybė nuo jokio kito dėsni, išskyrus moralės dėsni. Į akis krenta mažų mažiausiai du dalykai: tai dviplanis ir tuo pačiu ganėtinai dviprasmiškas laisvės pobūdis bei praktinis-instrumentinis laisvės pobūdis. Minėtas dviplaniškumas ar dviprasmybė atsiranda iš to, kad laisvė I. Kantui yra ir valios nepriklausomybė nuo jokio kito dėsni, išskyrus moralės dėsni, ir nepriklausomybė nuo polinkių, tai yra gamtinio priešastingumo. Tačiau geriau įsigilinus matyti, kad čia kalbama apie tą patį dalyką – juk nepriklausomybė nuo jokių kitų dėsnių, išskyrus moralės dėsni, reiškia ir nepriklausomybę nuo gamtinių dėsnių (priešastingumo), tai yra nepriklausomybę nuo polinkių. Taigi dvilypumo, kuris iš pradžių mums krito į akis, atrodo, nebėra. Geriausiu atveju tai tik dvi to pačio dalyko pusės. Tad belieka tik stebėtis su koku paralyžiuojančiu nuoseklumu I. Kantas skleidžia savąją laisvės sampratą ir apskritai etikos teoriją. Kitas dalykas, kuris iškart krenta į akis, gilinantis į I. Kanto pateiktus laisvės apibrėžimus, yra funkcinis laisvės apibrėžimas. Laisvė yra atsiribojimas nuo polinkių ir tuo pačiu nepriklausomybė nuo gamtos dėsnių. Taigi laisvė atlieka gana konkretų ir apčiuopiamą vaidmenį – žmogus gali vadintis laisvu tik tada, kai jis yra nepriklausomas nuo savo polinkių. Paprastas individas (asmuo) yra visada priklausomas nuo

²⁴ Šliogeris A. Martynas Heideggeris: Kaukė ir būtis // Heideggeris M. Rinktiniai raštai. V: Mintis, 1992, p. 9.

²⁵ Baranova J. Nietzsche kaip „pokantininkas“ ir Kantas kaip „ponyčininkas“ postklasikinėje Gilles Deleuze’o filosofijoje // Žmogus ir žodis. V. 2005, Nr. IV, p. 6.

savo aistrų, jausmų ir polinkių. Jis vis dar gamtinio priežastingumo priklausomybėje. Tačiau galima išsiveržti iš šios priklausomybės – tada iš priklausomo tampama laisvu, iš asmens – asmenybe. Dar vienas laisvės aspektas ir galbūt pats svarbiausias – pasirinkimo galimybė. Kad ir kiek I. Kantas bekalbėtų apie pareigą elgtis pagal moralės dėsnį, jis vis tiek neeliminuoja laisvės. Žmogus turi elgtis pagal moralės dėsnį sąmoningai ir savo noru, tik tokiu atveju elgesys gali pretenduoti būti pavadintas moraliu. I. Kantas puikiai pastebi, kad elgesys gali būti vertinamas tik tada, kai jis atliekamas savo valia. Jeigu nebūtų pasirinkimo laisvės, nebūtų ir etikos. Taigi vietoj objektyvaus gauname subjektyvųjį būtinumą, vietoj pareigos elgtis pagal pareigą – poreikį elgtis pagal pareigą. Galų gale aiškėja, kad laisvės samprata iš tiesų yra viena kertinių I. Kanto etikoje, ir filosofas nuosekliai vykdo savo metafizinį planą.

Likusios dvi transcendentalinės idėjos aptariamos jau ne grynojo praktinio proto analitikoje, bet dialektikoje. Tuo pačiu I. Kantas tarsi atsisako pateikti kokį nors objektyvų loginį šių idėjų išvedimą, o tik postuluoja, kad „turi egzistuoti sielos nemirtingumas, turi egzistuoti Dievas, turi egzistuoti laisvė“²⁶. Beje, netgi ir dialektikoje I. Kantas siūlo laisvę kaip postulatą, taip, matyt, siekdamas išsaugoti tam tikrą nuoseklumą. Tačiau iš tiesų tik nemirtingumas ir Dievo buvimas yra reikalingi postulavimo. Taigi pirmasis iš jų yra:

Sielos nemirtingumo idėja

Nemirtingumas. Sielos nemirtingumo idėja, skirtingai nei laisvės idėja, yra ne moralės dėsnio sąlyga, bet vien tik grynojo praktinio proto taikymo sąlyga. Kaip teigia I. Kantas, šie postulatai (ir Dievo buvimo taip pat) yra tik prielaidos ir būtinai praktiniu atžvilgiu. Pirmoji sąlyga pasiekti aukščiausiajam gėriui yra visiškas nuostatos ir moralės dėsnio atitikimas. I. Kantas konstatuoja, kad toks „visapusiškas atitikimas yra šventumas – tobulybė, nepasiekiamą nei vienai jutimais suvokiamai protingai būtybei“²⁷. Kadangi visgi toks atitikimas yra praktiškai būtinas, tai ją galime tik postuluoti kaip įmanomą progresę, besitęsiančią į begalybę. Toks begalinis progresas galimas tik tariant ir tos būtybės į begalybę nusitęsiantį egzistavimą. Vadinasi, būtina aukščiausiojo gėrio sąlyga – dorovės subjekto (ar jo sielos) nemirtingumas. Svarbu pastebėti, kad vis tik taip ir lieka neapibrėžta, kas tai yra siela, nors ši sąvoka vartojama gan plačiai. Kitas, jau minėtas dalykas, yra tai, kad deja, tai tėra postulatų, nes empiriškai patikrinti šio teiginio

²⁶ Kant I. Praktinio proto kritika. V.: Mintis, 1987, p. 156.

²⁷ Ten pat, p. 145.

nejmanoma - siela nėra stebiny. Bet kokių atvejų, anot I. Kanto, taip yra patenkinama pirmoji ir svarbesnioji aukščiausiojo gėrio dalis – dorovė.

Dievo idėja

Dievas. „Grynojo proto kritikos“ skyriuje „Apie aukščiausiojo gėrio idealą“ proto tikslus I. Kantas nusako trimis pamatiniais klausimais, apimančiais bet kurį proto interesą (tiek teorinį, tiek praktinį): Ką aš galiu žinoti? (Metafizikos klausimas). Ką aš privalau daryti? (Etikos klausimas). Ko galiu tikėtis? (Religijos klausimas). „Filosofinės kūrybos pabaigoje, skirtingai nuo „Grynojo proto kritikos“, kurioje jis apsiribojo šiais trimis klausimais, jis pridėdavo ketvirtąjį – „kas yra žmogus?“²⁸ Pasak J. Baranovos, ketvirtajam klausimui suteikia I. Kantas suteikia fundamentalią stovėseną. Pirmieji trys klausimai yra susiję su ketvirtuoju, o I. Kantas siūlo kartu visus vadinti filosofine antropologija. Antropologija ir yra filosofija, mąstytojo teigimu. Dievo egzistavimas postuluojamas tenkinant antrąjį aukščiausiojo gėrio dalį – laimę. Etika (tuo pačiu ir dorovė), anot I. Kanto, nesiūlo laimės, nes laimė, būdama kiekvienam individuali, negali determinuoti valios, taigi ir pačios etikos. Etika – tai tik teorija, kaip mes turime tapti verti laimės. Kuo žmogus dorovingesnis, tuo labiau jis nusipelno laimės. „Didžiausia laimė įsivaizduojama tiksliai proporcingai susijusi su didžiausiu doroviniu tobulumu“²⁹. Pačios laimės viltį mums gali suteikti tik kažkas, kas yra visos gamtos ir mūsų prigimties priežastis, tai yra Dievas. „Kaip ir Leibnicas, I. Kantas priima tai, kad Dievas būtinai egzistuoja ir kad visi kiti dėl savo egzistavimo yra priklausomi nuo Dievo.“³⁰

I. Kantas išskiria du aukščiausiosios gėrius – pradinį (Dievas) ir išvestinį (geriausias pasaulis). Aukščiausiojo išvestinio gėrio galimybės postulavimas kartu yra ir aukščiausiojo pradinio gėrio postulatų. Ir ne tik – prisidėti prie aukščiausiojo gėrio buvo mūsų pareiga, o kadangi aukščiausiasis gėris galimas tik su sąlyga, kad yra Dievas, tai, anot I. Kanto, bent jau moraliai yra būtina pripažinti Dievo buvimą. I. Kantas pažymi, kad šis poreikis yra subjektyvus, tai yra jis nėra pareiga, nes negali būti pareigos pripažinti kokio nors daikto egzistavimą. Taigi Dievas nėra grindžiantis ar kitaip išvedantis dorovės dėsni, greičiau priešingai, Dievo egzistavimo postulatų išplaukia iš moralės dėsnių, pareigos ir aukščiausiojo gėrio.

²⁸ Baranova J. Trys atsakymai į klausimą „Kas yra žmogus?“ // Žmogus ir žodis. V.: VPU leidykla, 2001, 3t. Nr. 4. p. 5.

²⁹ Kant I. Praktinio proto kritika. V.: Mintis, 1987, p. 153.

³⁰ Byrd J. Kant's Compatibilism in the New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition. p. 72.

Teoriškai neįmanoma įrodyti nei nemirtingumo, nei laisvės ar Dievo buvimo. Lygiai taip pat neįmanoma atlikti ir atvirkštinio judesio, tai yra neįmanoma įrodyti, kad nėra jokio nemirtingumo, jokios laisvės, jokio Dievo. Aišku, su sąlyga, kad ši nepabaigiama priešasčių grandinė kalba tik apie reiškinių pasaulį, kuris egzistuoja laike. Anot I. Kanto, bandymai peržengti juslinio patyrimo pasaulio ribas ar apibrėžti vaizdinius – Dievą, laisvę arba nemirtingą sielą – yra klaida. Minėtieji vaizdiniai traktuojami taip, „tarsi“ jie būtų tikri. „Idėjos apie besąlygišką, virš erdvės ir laiko iškilusią pasaulio priešastį arba žemiškojo pasaulio Kūrėją, apie laisvą žmogaus poelgių kaltininką (poelgių, kuriuos mes kaip gamtos reiškinius turime įtraukti į priešasčių grandinę), apie anapusinį gyvenimą pasaulyje, kuris nėra šis empirinis pasaulis, mokslo plotmėje žinoma, yra tuščios.“³¹ Visai kitokį (pozityvų) turinį, pasak E. von Asterio, visi minėtieji dalykai įgauna religijos bei dorovės plotmėje.

³¹ Aster von E. *Filosofijos istorija*. V.: Alma litera, 1995, p. 209.

3. GRYNJOJO PROTO DIALEKTINĖS IŠVADOS:

3. 1. GRYNJOJO PROTO PARALOGIZMAI

„Racionalinė psichologija stengiasi įrodyti sielos substancialumą, jos vientisumą (simplicitas), asmeniškumą ir iš to viso jos nematerialumą ir nemirtingumą, taip pat jos santykį su kūnu.“³² Sielos nemirtingumas ir Dievas – transcendentalinės idėjos aptariamoms Grynojo praktinio proto dialektikoje. I. Kantas tarsi atsisako pateikti kokį nors objektyvų loginį šių idėjų išvedimą, o tik postuluoja, kad turi egzistuoti sielos nemirtingumas, turi egzistuoti Dievas, turi egzistuoti laisvė. Beje, netgi ir dialektikoje I. Kantas siūlo laisvę kaip postulata, taip, matyt, siekdamas išsaugoti tam tikrą nuoseklumą. Tačiau iš tiesų tik nemirtingumui ir Dievo buvimui yra reikalingas postulavimas. Pirmoji I. Kanto iliuzinė sąvoka ir yra absoliutus „Aš“, arba siela, objektas. Būtent tai, ką vokiečių filosofas vadina racionaliąja psichologija. Tad panagrinėkime nemirtingumą. Siela yra „Aš“ (subjektas ir niekada – predikatas) ir todėl ji yra substancija. O substancijos pagrindinė savybė yra pastovumas, kuris nesudedamos ir į dalis neskaidomos nekūniškos substancijos atveju reiškia nemirtingumą. Toks įrodymas, pasak E. von Asterio, yra paralogizmas, arba kitaip, loginė klaida. Pastovumas šiuo atžvilgiu yra substancijos kategorijos schema. Būtent todėl iš „Aš“ subjektiškumo negalima spręsti apie jo pastovumą ir tik iš empiriškai nustatyto pastovumo galima spręsti apie kategorijos schemas substancialumą peržengiant ribą, nustatytą mūsų patyrimui, tai yra mirtį. Sielos nemirtingumo idėja, skirtingai nei laisvės idėja, yra ne moralės dėsnio sąlyga, bet vien tik grynojo praktinio proto taikymo sąlyga. Kaip teigia pats I. Kantas, šie postulatai yra tik prielaidos ir būtinai praktiniu atžvilgiu.

Pirmoji sąlyga pasiekti aukščiausiajam gėriui yra visiškas nuostatos ir moralės dėsnio atitikimas. I. Kantas konstatuoja, kad toks visapusiškas atitikimas yra šventumas: tobulybė, nepasiekiamą nei vienai jutimais suvokiamai protingai būtybei. Kadangi visgi toks atitikimas yra praktiškai būtinas, tai ją galime tik postuluoti kaip įmanomą progresę, besitęsiančiame į begalybę. Toks begalinis progresas galimas tik tariant ir tos būtybės į begalybę nusitęsiantį egzistavimą. Vadinasi, būtina aukščiausiojo gėrio sąlyga – dorovės subjekto, ar jo sielos nemirtingumas. Svarbu

³² Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. V.: Amžius, 1996, p. 275.

pastebėti, kad vis tik taip ir lieka neapibrėžta, kas tai yra siela, nors ši sąvoka ir yra vartojama gana plačiai. Tai tėra postulatas, nes empiriškai patikrinti šio teiginio neįmanoma, o siela nėra stebiny. Anot I. Kanto, taip yra patenkinama pirmoji ir svarbesnioji aukščiausiojo gėrio dalis, tai yra dorovė.

Racionaliosios psichologijos paralogizmai („Loginį paralogizmą sudaro klaidingas savo forma samprotavimas, nesvarbu, koks būtų jo turinys. O transcendentaliniame paralogizme yra transcendentalinis pagrindas, kad formos požiūriu būtų samprotaujama klaidingai.“³³) pagrįsti neleistinu subjekto ir substancijos susiejimu. „Kad galėtume pažinti psichologinę idėją, mes turėtume būti ne tai, apie ką sakome „Aš mąstau“, o tai, apie ką būtų galima pasakyti „siela mąsto“, tai yra būti tuo, ką turime įrodyti esant.“³⁴ Klaidingo samprotavimo esmė, anot I. Kanto, glūdi paties žmogaus prigimtyje. Neišvengiama iliuzija ir slypi šiame pagrinde. Filosofas pasitelkia sąvoką (sprendinį) „Aš mąstau“. I. Kanto teigimu, tai yra visų sąvokų perteikimo priemonė. Siela yra vadinamas „Aš“, kaip vidinio jutimo objektas, o kūnu – tai, kas yra išorinių jutimų objektas. Pasak filosofo, ištarę „Aš mąstau“, mes jau turime tariamą mokslą. Ir galime tirti, ar jis pagrįstas, ar ne. „Aš“ yra subjektas. Taigi, tradicinės psichologijos požiūriu, substancija. Čia psichologijos objektas yra „Aš“, kaip mąstanti būtybė, o teorinis mokslas apie sielą – psichologija. „Aš mąstau“ – vienintelis, kaip pabrėžia I. Kantas, teorinės psichologijos tekstas, iš kurio turi būti išplėtojama visa išmintis. „Taigi teorinio mokslo apie sielą topika, iš kurios turi būti išvesta visa, ką tik gali apimti, yra tokia:

- 1) Siela yra substancija;
- 2) Paprasta savo kokybe;
- 3) Ji yra vienumas (ne daugis);
- 4) Susijusi su galimais objektais erdvėje.“³⁵

Būtent jungiant šias keturias dalis atsiranda visos grynojo mokslo apie sielą sąvokos. Šiuo atveju nemirtingumo sąvoką teikia gyvybingumas, apribotas dvasingumu. Filosofas pabrėžia, kad mąstančios būtybės vaizdinį galime turėti tik dėl savimonės, o ne išorinio patyrimo. Čia ypatinga vieta suteikiama mano sąmonės perkėlimui kitiems daiktams. Tik dėl to ir gebame kitus daiktus įsivaizduoti kaip būtybes, kurios mąsto. „Aš“, kuris mąstau, visuomet mąstyme turi būti laikomas subjektu. I. Kantas skiria aperepcijos „Aš“ (kaip subjektą) ir tariamą sielos substanciją (kaip

³³ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 292.

³⁴ Ozolas R. Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją. V.: Vyturys, 1988, p. 122.

³⁵ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 294.

objektą): „Sąmonės vienumas, sudarantis kategorijų pagrindą, čia laikomas subjekto, kaip objekto, stebiniu, ir jam taikoma substancijos kategorija. Betgi jis tėra vienumas mąstyme, o vien tik mąstymu joks subjektas nėra duotas; vadinasi, jam nepritaikoma substancijos kategorija, visada numatanti duotą stebėjimą, taigi šis subjektas visai negali būti pažintas”³⁶. Todėl taip pat negalima pažinti, kad siela yra paprasta, nemirtinga ir nemateriali substancija. Ji nėra joks daiktas savyje. Samprotavimas, kad siela turi substanciją, gali būti tik grynojo proto klaidinga išvada. „Šis paralogizmas remiasi tuo, kad subjekto siela suprantama kaip visi galimi vaizdiniai, kuriuos aš turiu apskritai ir kurie yra identiškai ir pastovūs.”³⁷ I. Kantas pabrėžia, kad transcendentalinis paralogizmas tesukūrė vienpusę regimybę mūsų mąstymo idėjos atžvilgiu. Anot filosofo, ko nors priešingo tvirtinimui negalima surasti nė mažiausios regimybės, kuri išplauktų iš proto sąvokų. „Pneumatizmas čia turi visišką pranašumą, nors jis ir negali atsikratyti paveldimos ydos – nepaisant visų jam palankių regimybių, atsidūręs kritikos ugnyje, jis išsisklaido kaip migla.”³⁸ I. Kantui, pasak J. Štraucho, mūsų psichinių būsenų pažinimas nėra betarpiškesnis ar tikresnis už reiškinių pažinimą. Tad iškart daroma išvada, kad apie sielos vientisumą, nemirtingumą ar bekūniškumą, jų įrodymus nė nėra prasmės kalbėti.

Taigi pirmoji iš trijų I. Kanto dialektinių samprotavimų rūšių yra iliuzinė sąvoka absoliutus „Aš“, arba siela, objektas. Tai, ką, kaip jau minėjome, filosofas vadina racionaliąja psichologija. Anot R. Caratini, R. Descartes‘o cogito išvada – tai transcendentinio Aš ir nemirtingos, dvasingos, substancialios sielos iliuzija. R. Descartes‘as pasuko sunkiu paralogizmų keliu, taręs „Mąstau, vadinasi, esu“. Cogito subjektu – paprasta, identiška žmogui substancija, kuri yra kitokios nei kūnas egzistencijos – yra paverčiamas Aš. Kaip aiškina R. Caratini, I. Kantas, kritikuodamas pažodžiui R. Descartes‘o pasakymą, įrodo, jog taip nueinama substancialumo, individualumo bei Aš idealumo paralogizmų keliu. I. Kanto žodžiais tariant, R. Descartes‘as mano, jog tas, kuris mąsto, tas yra. Tęsiant būtų, kad aš mąstau. Taigi aš esu. Būtent tokį R. Descartes‘o samprotavimą dėl jo panašumo į silogizmą, I. Kantas kritikuoja. I. Kantas nesutinka, kad tai taisyklingas trijų terminų silogizmas (Tas, kuris mąsto, tas yra. O aš mąstau. Vadinasi, aš esu.), kur minėtais terminais būtų šie dėmenys: *Aš; tas, kuris mąsto; yra*. Jo nuomone, „šis silogizmas netaisyklingas, nes jame yra keturi terminai: pirmame sakinyje *Tas, kuris mąsto*, reiškia, kad iš tikrųjų yra mąstanti esybė; antrame sakinyje *O aš mąstau* reiškia: *Aš pažįstu save kaip mąstančią būtybę*, o ne *Aš esu pats savaimė mąstanti būtybė*“³⁹. Tokiu atveju tenka sutikti, kad yra keturi terminai (*tas,*

³⁶ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 305.

³⁷ Hartmann N. Filosofijos įvadas. V.: Pradai, 2001, p. 70.

³⁸ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 312.

³⁹ Caratini R. Filosofijos įvadas. V.: Kronta, 2007, p. 312.

kuris mąsto savaime; Aš; tas, kuris pažįsta save kaip mąstančią būtybę; yra). Formalioje logikoje toks paralogizmas būtų vadinamas quaternio terminorum. R. Caratini sutinka su I. Kanto formaliai teisinga analize. Tačiau pagrindinis keblumas kyla tada, kai bandome suprasti jo cogito interpretaciją. „Pasakyme *Mąstau, vadinasi, esu* išvelgęs samprotavimą, o ne intymų, spontanišką minties apie mano egzistenciją išsakymą, apie R. Descartes‘o poziciją I. Kantas susidaro klaidingą nuomonę.“⁴⁰

⁴⁰ Caratini R. *Filosofijos įvadas*. V.: Kronta, 2007, p. 313.

3. 2. GRYNOJO PROTO ANTINOMIJA

Terminas „antinomija“ pradėtas naudoti senovės Graikijos filosofų Platono, Aristotelio, nors dažniau buvo naudojamas terminas „aporija“. Tada buvo suformuluotos kai kurios semantinės antinomijos, pavyzdžiui, melagio paradoksas (Ebulidas iš Mileto). Paprasčiausiame „Melagio“ variante žmogus sako: „Aš meluoju“ arba „Tai, ką dabar aš sakau, yra melas“. Jei jis pamelavo, kad meluoja, tai jis pasakė tiesą, todėl tai, ką jis pasakė, nėra melas. Jei pasakyta frazė nėra melas, o sakantis tvirtina, kad tai melaginga, tai jo pasakymas melagingas. Tokiu atveju, jei jis meluoja, jis sako tiesą ir atvirkščiai. „Melagio“ paradoksas padarė didelį įspūdį Ebulido amžininkams. Legendos teigia, kad buvo net kažkoks Filitas Koskis, kuris negalėdamas išspėsti šio paradokso, nusižudė. Kitu atveju, garsus Senovės Graikijos logikas Diodoras Kronosas, prisiekęs nevalgyti tol, kol neišspręs šio paradokso, mirė taip ir neišsprendęs šios problemos. Reikia pabrėžti, kad antinomijų formulavimui ir analizei daug dėmesio skyrė scholastikai.

Antinomijos, kaip jau ir galima suprasti, yra prieštaravimai. Jos kyla iš tariamų įrodymų, kuriuos protas gali pateikti dviem viena kitai prieštaraujančiomis tezėmis apie pasaulį. Tai prieštaravimai, kuriuose, pasak E. von Asterio, neišvengiamai susipainioja žmogaus dvasia, jei ji grynuoju protu mėgina pasiekti galiojantį erdvės ir laiko, dalumu ir priešasčių grandine apriboto pasaulio begalybės ar baigiamybės pažinimą. „Patikėdami „daiktų savyje“ pasaulio egzistavimu, susidursime su tam tikrais esminiais prieštaravimais – grynojo proto antinomijomis, kurias galėsime išspręsti tik remdamiesi prielaida, kad realus pasaulis yra fenomenalus, o ne noumenalus.“⁴¹ (I. Kantas pabrėžia, kad joks teisingas teiginys apie pasaulį nėra pagrįstas vien patirtimi, bet kiekvienas vienaip arba kitaip remiasi patirtimi). Tai pasaulis savyje, racionaliosios kosmologijos objektas, dar kitaip, R. Caratini žodžiais tariant, antrasis iliuzinis paveikslas. I. Kantas įžvelgia konfliktą tarp dogmatinėmis atrodančių žinių. Kad ir kaip paradoksalu, bet mes nė vienoms iš jų negalime teikti pranašumo kitų atžvilgiu. I. Kantas priešina keturias tezes (logines išvadas įsivaizduojant mąstomąjį pasaulį kaip „daiktų savaime“ pasaulį) keturioms antitezėms (iš patyrimo pasaulio):

- 1) Pasaulis turi ribas ir pasaulis neturi ribų;

⁴¹ Caratini R. Filosofijos įvadas. V.: Kronta, 2007, p. 312.

2) Kiekvienas daiktas pasaulyje susideda iš paprastų dalių ir nė vienas daiktas nesusideda iš paprastų dalių;

3) Be priežastingumo pagal gamtos dėsnius, dar esti laisvė ir viskas vyksta tik pagal gamtos dėsnius;

4) Kaip pasaulio dalis arba priežastis egzistuoja besąlygiškai būtina esybė ir besąlygiškai būtina esybė neegzistuoja.

Tiek tezės, tiek antitezės yra vienodai įtikinamos, tad, kaip jau minėjome anksčiau, tik atsisakę noumenų pasaulio, galime išspręsti jų prieštaravimus. Šiuo atžvilgiu protas ketina vienumo principą padaryti galiojantį, pasak I. Kanto, suteikdamas jam ryškią tikrumo regimybę. Tačiau, kaip pabrėžia filosofas, tokiuose prieštaravimuose greitai susipainiojama ir kosmologijoje privaloma atsisakyti savo buvusių pretenzijų. Būtent čia ir susiduriama su jau minėta antitetika. Jose protas pats pakliūna į savotišką voratinklį. Matoma ne vienpusė regimybė, o stengiamasi apžvelgti ir kitą galimą situacijos variantą. Tačiau ir vienu, ir kitu atveju kyla keblumų. Jei stengiamės įrodyti vieno kažkurio teiginio teisingumą, tai tada automatiškai atmetame priešingos pažiūros argumentus: jei tikime ir bandome, pavyzdžiui, įrodyti, kad pasaulis turi ribas, tai mes iškart prieštarausim teiginiui, jog jis beribis. Paradoksalu, bet šioje kovoje tiek už pirmą atvejį, tiek už antrąjį galima surasti daug argumentų ir kontrargumentai. Tad kurį teiginį pasirinksim pagrįsti? Retorinis klausimas, parodantis situacijos problemišumą. „Suvokimo kategorijų taikymas metafizinėms sąvokoms (Dievas, aš, pasaulis) yra nepagrįstas; tai tampa grynojo proto kliuviniais, kurių nėra transcendentalinėje dialektikoje.“⁴² Padaroma išvada, kad objektyvaus pasaulio pažinti galutinai mes negalime. Tad metafizika čia negalima. I. Kantas visas panašias transcendentalines idėjas vadina kosmologinėmis sąvokomis ir teigia, jog pati visatos sąvoka irgi tėra idėja dėl savo besąlygiško totalumo: „Visas transcendentalines idėjas, kiek jos liečia absoliutų totalumą reiškinių sintezėje, aš vadinu kosmologinėmis sąvokomis iš dalies kaip tik dėl šio besąlygiško totalumo, kuriuo remiasi taip pat ir visatos sąvoka, kuri pati tėra idėja, o iš dalies dėl to, kad jos liečia vien tik reiškinių sintezę, o tuo tarpu absoliutus totalumas visų galimų daiktų apskritai sąlygų sintezėje veda prie grynojo proto idealo, kuris visiškai skiriasi nuo kosmologinės sąvokos, nors ir yra su ja susijęs“⁴³. Kosmologinėmis sąvokomis jas vadina būtent dėl to, kad šios sąvokos peržengia bet kokio tiesioginio patyrimo galimybę. I. Kanto teigimu, grynojo proto antinomija parodo grynos kosmologijos transcendentalinius pagrindinius teiginius, kad juos pavaizduotų kaip su reiškiniais nesuderinamą idėją, o ne tam, kad, pavyzdžiui, juos perimtų, ar

⁴² Caratini R. Filosofijos įvadas. V.: Kronta, 2007, p. 307.

⁴³ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 312.

pripažintų galiojančiais: „Reiškinių pasaulyje visa yra priežastingai surišta, laisvės ir absoliučiai būtinos Esybės čia negali būti; gi daiktų savyje pasaulyje tiek inteligibilikė laisvė, kaip empiriškai būtinų veiksmų pagrindas, tiek visagalinti ir visažinanti Esybė, kaip pojūtinio pasaulio priežastis, yra visiškai galima (nors jos buvimo, savaime suprantama, nėra galima įrodyti)“⁴⁴. Transcendentalinės ir grynosios sąvokos, anot I. Kanto, gali kilti tik iš intelekto. Tiesa, prieš tai prisidedant ir protui: jis išlaisvina intelektinę sąvoką.

Antitetika, I. Kanto žodžiais tariant, – dogmatinėmis atrodančių žinių konfliktas, kai nė vienai iš duotųjų žinių negalime teikti pranašumo, pirmumo. Tad galime daryti išvadą, jog antitetika tiria bendrąsias proto žinias jų tarpusavio konflikto ir jo priežasčių požiūriu. Kaip teigia filosofas, transcendentalinė antitetika yra grynojo proto antinomijos, jos priežasčių ir rezultato tyrimas. Tačiau toks tyrimas niekada negali būti iki pabaigos atliktas, nes tiriant teiginį su jo priešybe nuolat atsiranda natūrali ir neišvengiama regimybė, kuri nuolat klaidina. Svarbūs pagrindai gali būti rasti net ir priešingiems teiginiams pagrįsti. Tad automatiškai tenka pripažinti abiejų teiginių teisingumą, kas kelia keblų klausimą, tai kuris iš šių dviejų teiginių vis dėlto teisingesnis. I. Kanto teigimu, tokioje dialektinės kovos arenoje laimi ta pusė, kuri pirma pradeda puolimą. Ir atvirkščiai, ta pusė, kuri priversta gintis, visuomet ir lieka pralaiminčioji. Tokiais atvejais I. Kantas siūlo sprendimą – remtis skeptiniu metodu, kuris yra būdingas tik transcendentalinei filosofijai. „Metodą, kai stebime ginčą tarp tvirtinimų arba veikia patys jį sukeliame ne tam, kad galų gale jį išspręstume vienos ar kitos pusės naudai, bet tam, kad ištirtume, ar ginčo objektas nėra galbūt tik mirażas, kurio kiekvienas veltui vaikosi ir kuris jam nieko negali duoti, net jei jis nesutiktų jokio pasipriešinimo, – <...> galima vadinti skeptiniu metodu.“⁴⁵ Šiuo metodu stengiamasi pasiekti tikrumą ginče ir rasti „tiesą“. Būtent čia ir yra stengiamasi rasti, kodėl, kaip, iš kur kyla nesusipratimai.

Šias antinomijas I. Kantas išsprendžia lygindamas antinominę tezę ir patyrimu paremtą pažinimą. Pasak filosofo, antitetika tiria bendrąsias proto žinias tik jų tarpusavio konflikto ir jo priežasčių požiūriu. Tai – ne vienpusių tvirtinimų tyrimas. Dėl pirmos antinomijos pasirodo, jog, jei tarsite, „kad pasaulis neturi pradžios, tai jis per didelis jūsų sąvokai, nes sąvoka, kurią sudaro nuoseklus regresas, niekada negali aprėpti visos praėjusios amžinybės. Jei tarsite, kad pasaulis turi pradžią, tai jis vėlgi per mažas jūsų intelektinei sąvokai būtiname empiriniame regrese“⁴⁶. Anot transcendentalinio idealizmo, mums duoti tik jautimai bei jų raida. Tačiau to nepaiso nė vienas

⁴⁴ Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. V.: Amžius, 1996, p. 280.

⁴⁵ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 322.

⁴⁶ Ten pat, p. 359.

proto išvadų argumentas. Antinomijoms spręsti taikomos dvi premisos: 1) jei duota tai, kas sąlygota, yra ir sąlygų eilė (daiktams savaime); 2) duoti tik objektai (empiriniams daiktams). Abiem besiginčijančioms pusėms būdingas tas pats sofizmas, supainiojantis tuos du dalykus. „Taigi dialektinis grynojo proto teiginys nuo visų sofistinių teiginių skiriasi tuo, kad jis liečia ne savavališką klausimą, keliamą koku nors tikslu, bet tokį, su kuriuo, žengdamas pirmyn, būtinai turi susidurti kiekvienas žmogiškasis protas, ir, antra, tuo, kad jis kartu su savo priešybe sukuria ne kokią nors dirbtinę regimybę, tuoj pat išnykstančią, kai ji išvelgiama, bet natūralią ir neišvengiamą regimybę, kuri netgi tada, kai jau nesileidžiame jos pergudraujami, vis dar mus klaidina, nors jau neapgauna, ir, vadinasi, iš tiesų gali tapti nekenksminga, bet niekada negali būti išnaikinta.“⁴⁷ Kosmologinės idėjos turi būti taikomos ne konstitutyviai, o reguliatyviai. Jos nesukuria naujų objektų sąvokų, o tik susieja sąvokas į visumą. „Vadinasi, hipotetinis proto taikymas siekia intelektinių žinių sisteminio vienumo, o šis vienumas yra taisyklių teisingumo kriterijus. Savo ruožtu sisteminis vienumas (tik kaip idėja) yra vien tik projektuojamas vienumas, kuris pats savaime turi būti laikomas ne duotu, o tik problema.“⁴⁸

I. Kantas sąvoką „antinomija“ naudojo pagrįsti pagrindinei savo filosofijos tezei. Pagal ją protas negali išeiti iš savo jausmų patirties ir suprasti „daiktų savyje“, nes tokie bandymai priveda protą prie prieštaravimų, dviprasmybių ir duoda vienodas galimybes pagrįsti tvirtinimą ir paneigti kiekvienoje iš proto antinomijų. Antinomijos – vienas kitam prieštaraujantys teiginiai, kurių nei vieno negalima pagrįsti (nėra viršesnio). Jos kyla iš tariamų įrodymų, kuriuos protas gali pateikti prieštaraujančiomis tezėmis apie pasaulį. I. Kantas, kaip jau minėta anksčiau, teigia, jog antinomiją sudaro ši antitetika: „1) Tezė: Pasaulis turi pradžią (ribą) laike ir erdvėje taip pat yra ribotas. Antitezė: Pasaulis erdvėje neturi pradžios ir ribų, bet yra begalinis ir laike, ir erdvėje; 2) Tezė: Pasaulyje kiekviena sudėtinė substancija susideda iš paprastų dalių, ir visur egzistuoja tik paprasta arba tai, kas sudaryta iš paprasta. Antitezė: Pasaulyje nėra vienas sudėtinis daiktas nesusideda iš paprastų dalių, ir niekur nėra nieko paprasta; 3) Tezė: Priežastingumas pagal gamtos dėsnius nėra vienintelis priežastingumas, iš kurio galima išvesti visus pasaulio reiškinius. Jiems paaiškinti dar būtina tarti esant laisvą priežastingumą. Antitezė: Nėra jokios laisvės, viskas pasaulyje vyksta tik pagal gamtos dėsnius; 4) Tezė: Pasauliui priklauso – arba kaip jo dalis, arba kaip jo priežastis – besąlygiškai būtina esybė. Antitezė: Niekur nėra jokios besąlygiškai būtinios esybės – nei pasaulyje, nei už pasaulio – kaip jo priežasties.“⁴⁹ Tad antinomijos apima tokius klausimus:

⁴⁷ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 321.

⁴⁸ Ten pat, p. 457.

⁴⁹ Kant I. Prolegomenai. V.: Mintis, 1996, p. 125.

baigtinė ar begalinė Visata, erdvė, laikas?; atomai nedalomi ar materiją galima dalinti iki begalybės?; gamtoje egzistuoja tik būtinumas ar galimas laisvas atsitiktinumas?; ar yra Visatoje arba už jos ribų aukščiausia esybė ar ne? Raktą išspręsti toms antinomijoms filosofas randa lygindamas antinominės tezes ir patyrimu paremtą pažinimą.

GRYNOJO PROTO ANTITETIKA

Pirmasis transcendentalinių idėjų konfliktas (Pasaulis turi pradžią laike ir erdvėje yra ribotas; Pasaulis pradžios neturi ir yra begalinis ir laike, ir erdvėje).

Tezės įrodymas: begalinė praėjusi pasaulio eilė, anot I. Kanto, yra negalima, nes būtent pasaulio pradžia yra tas veiksnys, kuris yra tiesiog būtina pasaulio egzistavimo sąlyga. „Teisingą (transcendentalinę) begalybės sąvoką sudaro tai, kad nuosekli vieneto sintezė, matuojant kiekybę, niekada negali būti užbaigta.“⁵⁰ Matematinės begalybės sąvoka – kiekybė, apimanti aibę duotų vienetų, kuri būtų didesnė už bet kurį skaičių. Gaunasi, jog tikrų vienas po kito einančių būvių amžinumas negali, pasak I. Kanto, praeiti iki duotojo dabartinio momento. Tada ir gaunama, kad vis dėlto pasaulis turi turėti pradžią. O kad beribį pasaulį būtų galima mąstyti kaip visumą, begalinio pasaulio dalių nuoseklią sintezę, pasak I. Kanto, reikėtų laikyti užbaigta, tačiau šios sąlygos prieštarauja viena kitai ir toks variantas yra negalimas. Nuosekli dalių sintezė turėtų sudaryti niekada neužbaigiamą eilę, tai iki jos, o taip pat ir ja negalima mąstyti totalumo. Ši sąvoka yra užbaigtos dalių sintezės vaizdinys, o šis užbaigtumas ir jo sąvoka yra negalimi. Begalinės tikrų daiktų sancaupos negalime laikyti duota visuma, tad galime daryti išvadą, jog pasaulis savo tįsumu erdvėje yra apribotas. Kiekvienas šių įrodymų, I. Kanto teigimu, yra išvestas iš paties dalyko esmės.

Antitezės įrodymas: I. Kantas pradžią įvardija kaip egzistavimą, už kurį yra ir ankstesnis laikas, kuriuo, pavyzdžiui, kažkokio daikto dar nebuvo. Toliau filosofas daro išvadą, kad tokiu atveju turėjo pirmiau praeiti laikas, kuriuo pasaulio dar nebuvo. Šį laiką I. Kantas pavadina tuščiu. „Betgi tuščiam laike kokio nors daikto atsiradimas negalimas, nes nė vienoje tokio laiko dalyje, palyginti su kita dalimi, nėra egzistavimo sąlygos, skirtingos nuo neegzistavimo sąlygos (nesvarbu,

⁵⁰ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 327.

ar ji laikoma atsirandančia savaime, ar iš kitos priežasties).⁵¹ Tada padaroma išvada, kad pasaulis negali turėti pradžios ir būtojo laiko atžvilgiu yra begalinis, ir dar paminima, kad tik kai kurios daiktų eilės gali turėti pradžią. Kitu atveju, pasak I. Kanto, jei pripažįstama pasaulio riba erdvėje arba laike, tada atitinkamai būtinai reikia pripažinti ir tuščią erdvę už pasaulio, ir tuščią laiką iki pasaulio. O šios dvi sąvokos yra beprasmybės. Galų gale padaroma išvada, jog joks sintetinis teiginys – nei teigiamasis, nei neigiamasis – yra negalimas.

Antrasis transcendentalinių idėjų konfliktas (Kiekvienas daiktas pasaulyje susideda iš paprastų dalių; Nė vienas daiktas nesusideda iš paprastų dalių).

Tezės įrodymas: reikia tarti, jog kokios nors sudėtinės substancijos nesusideda iš paprastų dalių. I. Kantas visų pirma siūlo atlikti šį žingsnį. „Jei mes mintimis pašalintume bet kokią sudėtį, neliktų jokios sudėtinės ir jokios paprastos dalies (nes nėra paprastų dalių), taigi nieko neliktų, vadinasi, nebūtų jokios substancijos.“⁵² Filosofas daro išvadą, kad tada yra galimi du variantai (jokios sudėties negalima pašalinti mintimis; mintimis pašalinus sudėtį turi išlikti kažkokia dalelė, kuri iš nieko nesudėta, yra paprasta). Pirmasis atvejis prieštarauja prielaidai (tai, kas sudėta, nebūtų sudaryta iš substancijų), tad turime pripažinti antrojo teisingumą – kas pasaulyje substancialu ir sudėta, būtent ir susideda iš paprastų dalių. Gaunama išvada, jog visų pasaulio daiktų sudėtis tėra jų išorinis būvis, o jie patys yra paprastos esybės. Čia apie paprasta I. Kantas kalba tik tiek, kiek tai būtinai duota tame, kas sudėta. O būtent tai, kas sudėta, kaip į savo sudedamąsias dalis gali būti suskaidyta į paprasta.

Antitezės įrodymas: visų pirma tariama, kad sudėtinis daiktas susideda iš paprastų dalių. Bet kuri substancijų sudėtis galima tik erdvėje, anot I. Kanto. Todėl sudėtinio daikto užimama erdvė turi susidėti iš tiek pat dalių, iš kiek jų susideda šis daiktas. Tačiau erdvė susideda iš erdvių, o ne iš paprastų dalių. Tokiu atveju erdvę turi užimti kiekviena sudėtinio daikto dalis. Pirminės dalys yra paprastos viso to, kas sudėta, ir tada net paprasta užima kokią nors erdvę. Tęsiant, paprasta turėtų būti substancialu ir sudėta, nes visa, kas realu ir užima kokią nors erdvę, apima įvairovę, kurios sudedamosios dalys yra kažkas realiai sudėta iš substancijų. Tokia sąlyga gana prieštaringa. Absolutus paprastumas negali būti išvestas iš jokio suvokimo. „Vadinasi, kadangi jokiame galimame patyrimo niekas niekada negali būti duota kaip besąlygiškai paprastas objektas, o jutimais suvokiamą pasaulį reikia laikyti visų galimų patyrimų visuma, tai jutimais suvokiamame

⁵¹ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 324.

⁵² Ten pat, p. 328.

pasaulyje niekur nėra nieko paprasta.⁵³ Tik savimonė gali įrodyti esant įvairovę, kurios sudedamosios dalys yra viena už kitos, ar tikrąją, realią sudėtį. Juk visuomet objektas yra absoliutus vienumas, tačiau tik sau pačiam, nes negali pats savęs dalyti (mąstantis subjektas kartu yra ir savo paties objektas). Šis subjektas, pasak I. Kanto, tikrai parodytų sudėtį savo reiškinyje, jei jį traktuotume išoriškai kaip stebėjimo objektą. Jei norime sužinoti, ar šiame subjekte yra įvairovė, kurios sudedamosios dalys yra „už viena kitos“, I. Kanto žodžiais tariant, jį visuomet reikia traktuoti išoriškai kaip stebėjimo objektą.

Trečiasis transcendentalinių idėjų konfliktas (Be priešastingumo pagal gamtos dėsnius dar esti laisvė; Viskas vyksta tik pagal gamtos dėsnius).

„Kantas spręsdamas šią antinomiją, laisvę ir gamtinį priešastingumą išskiria į du nepriklausomus pasaulius. Objektīvūs laisvės dėsniai pasako, kas turi įvykti, nors galbūt niekada neįvyksta; gamtos dėsniai kalba apie tai, kas vyksta.“⁵⁴ Pasak J. Baranovos, laisvė yra noumenas, daiktas pats savaime, nekildinamas iš empirinių reiškinių. Moralės dėsnio prielaida, anot filosofės, ir yra laisvė.

Tezės įrodymas: reikia tarti, kad, išskyrus priešastingumą pagal gamtos dėsnius, nėra jokio kito priešastingumo. Visa, kas vyksta, sudaro ankstesnį būvį. Tačiau, pasak I. Kanto, tas ankstesnis būvis taip pat turi būti kažkas, kas jau įvyko. Juk kitu atveju jo padarinys taip pat nebūtų tik atsiradęs, bet būtų visada egzistavęs. „Vadinasi, priešasties, dėl kurios kas nors vyksta, kauzalusmas pats yra kažkas, kas įvyko, vėlgi pagal gamtos dėsni suponuojantis ankstesnį būvį ir jo priešastingumą, o šis būvis lygiai taip pat – dar ankstesnį ir taip toliau.“⁵⁵ Tad galime daryti išvadą, jog visada tėra subordinuota pradžia, o ne pirmoji, anot I. Kanto, jei viskas vyksta vien pagal gamtos dėsnius. Tokiu atveju viena iš kitos kylančių priešasčių pusėje nėra jokio eilės užbaigtumo. Tačiau pagal gamtos dėsni juk kaip tik viskas turi įvykti dėl a priori pakankamai apibrėžtos priešasties. Tiesa, tokiu atveju pradinis teiginys, kad yra tik gamtinis priešastingumas, savo neapibrėžtu visuotinumu, I. Kanto žodžiais tariant, prieštarauja būtent pats sau. Taip filosofas atmeta mintį, jog tėra vienintelis priešastingumas. Taigi tiesiog susidaro puiki proga teigti, jog yra laisvas priešastingumas, dėl kurio kas nors vyksta absoliučiai spontanišku būdu, tai yra savaime kaip tikrasis jo savaveiksmiškumo pagrindas. Ir paneigiama, kad vieno dalyko priešastis turi būtinai būti apibrėžiama kita ankstesne priešastimi pagal tam tikrus būtinus dėsnius. Reiškinių eilė

⁵³ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 330.

⁵⁴ Baranova J. Istorijos filosofija. V.: Alma littera 2000, p. 128.

⁵⁵ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 334-335.

gali prasidėti tiesiog savaime, kurią toliau tęsia gamtos dėsniai. Tad be transcendentalinės laisvės reiškinių nuosekli eilė priežasčių pusėje niekada nėra užbaigta. Reikia pabrėžti, kad taip yra net gamtinio vyksmo atveju. Pačiame pasaulio vyksme įvairios eilės jų priežastingumo požiūriu prasideda savaime. Paties pasaulio vyksme jokia absoliuti eilių pradžia yra negalima. Kaip pavyzdį I. Kantas pateikia daugelio filosofų mintį tarti esant pirmojo judintojo, tai yra laisvai veikiančios priežasties, kuri pirmoji ir pradėjo būvių eilę.

Antitezės įrodymas: reikia tarti, kad egzistuoja laisvė transcendentaline prasme kaip ypatinga rūšis priežastingumo, kuri turi sugebėjimą koki nors būvį (taigi ir iš jo sekančių eilę) pradėti besąlygiškai. Taigi niekas, kuo šis vykstantis veiksmas būtų apibrėžtas pagal pastovius dėsnius, neįvyksta anksčiau. „Tačiau kiekviena veikimo pradžia numato dar neveikiančios priežasties būvį, o dinaminė pirmoji veikimo pradžia numato būvį, nesantį jokiam priežastiniame ryšyje su tos pačios priežasties ankstesniu būviu, tai yra jokių būdu iš jo neišplaukiantį.“⁵⁶ Substancijos pasaulyje visuomet egzistavo, taigi ir jų būvių kaita, tai yra kitimo eilė, taip pat. Toliau I. Kantas dar pabrėžia, kad priežastingumo dėsnis priešingas transcendentalinei laisvei ir atvirkščiai. Filosofas teiškiria, kad mes turime ieškoti pasaulio įvykių ryšio ir tvarkos gamtoje. Laisvė nuo gamtos dėsnių šiuo atžvilgiu sulyginama su išsilaisvinimu nuo prievartos. Tačiau taip pat kartu yra atmetamos bet kurios taisyklės, kurias I. Kantas vadina kelrodžiu. Jei laisvės dėsniai imtų veikti vietoj gamtos dėsnių pasaulio vyksmo priežastingume, tai, I. Kanto manymu, pati laisvė (tai yra dėsningumo nebuvimas, žadantis tiriančiam intelektui ramybę priežasčių grandinėje ir atvedantis jį prie besąlygiško priežastingumo, kuris pradeda veikti savaime) taptų apibrėžta dėsniais ir tokiu būdu jau nebebūtų laisvė kaip tokia, o veikiau ta pati gamta (tai yra dėsningumas, užkraunantis intelektui sunkią užduotį ieškoti vis ankstesnių ir ankstesnių priežasčių, kur priežastingumas yra sąlygotas). Galų gale, I. Kanto nuomone, laisvės besąlygiškas priežastingumas yra aklas, o gamta už įvykių priežastingumo sąlygotumą siūlo visišką ir dėsningą patyrimo vienumą. Kad reiškinių vyksmas būtų taisyklingas ir vienodas, o ne padrikas ar supainiotas dėl laisvės įtakos be paliovos keisti gamtos dėsnius, reikia sekti vien tik gamta ir jos priežastingumu.

Ketvirtasis transcendentalinių idėjų konfliktas (Kaip pasaulio dalis arba priežastis egzistuoja besąlygiškai būtina esybė; Besąlygiškai būtina esybė neegzistuoja).

⁵⁶ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 335.

„Ketvirtoji antinomija aptaria būtinos Esybės egzistencijos klausimą ir reiškia perėjimą prie racionalinės teologijos kritikos.“⁵⁷ I. Kantas ją sprendžia taip, kaip ir priežastingumo klausimą.

Tezės įrodymas: I. Kantas čia pasitelkia kosmologinį argumentą. O šiuo būdu norint įrodyti būtinos esybės egzistavimą, reikia palikti dvejonę (neišspręstą klausimą), ar ši esybė yra pats pasaulis, ar kažkas skirtinga nuo jo. Pakitimų eilė glūdi ir jutimais suvokiamame pasaulyje (kaip visų reiškinių visumoje). Kitu atveju net laiko eilės vaizdinys mums nebūtų duotas. Tačiau kiekvienas pakitimas yra subordinuotas savo sąlygai. „Tad visa, kas duota kaip sąlygota, savo egzistavimo atžvilgiu kaip prielaidą numato užbaigtą sąlygų eilę iki pat to, kas absoliučiai besąlygiška, vien tik kas yra absoliučiai būtina.“⁵⁸ Tad jei, anot I. Kanto, egzistuoja pats pakitimas kaip sekmuo, tada turi egzistuoti ir kažkas, priklausantis jutimais suvokiamam pasauliui, kas yra absoliučiai būtina. Pakitimų eilės pradžios aukščiausioji sąlyga turi egzistuoti laike, kai šios eilės dar net nebuvo, nes laiko eilės pradžia gali būti apibrėžta tik tuo, kas laike yra ankstesnis. Egzistavimas, už kurį ankstesnis yra laikas, kai kažkokio prasidedančio daikto dar nebuvo, vadinamas pradžia. Taigi priežastis, pakitimų būtinos priežasties kauzalumas, I. Kanto nuomone, čia priklauso laikui, o taip pat ir reiškiniui. Filosofas pabrėžia, kad minėtą kauzalumą reikia mąstyti kartu su jutimais suvokiamu pasauliu (kaip visų reiškinių visuma). Taigi yra kažkas besąlygiškai būtina pačiame pasaulyje ir tai turi būti laikoma aukščiausiu pasaulio eilės nariu.

Antitezės įrodymas: čia atsižvelgiama į viso to, kas apibrėžta laiko eilėje, atsitiktinumą. Jei tartume, kad būtina esybė yra pats pasaulis arba pasaulyje, „tada jo pakitimų eilėje būtų arba besąlygiškai būtina pradžia, taigi be priežasties, o tai prieštarauja visų reiškinių apibrėžimo laike dinaminiam dėsniai, arba pati eilė neturėtų jokios pradžios ir kartu <...> kaip visuma būtų absoliučiai būtina ir besąlygiška, o toks tvirtinimas prieštarauja pats sau, nes tam tikros aibės egzistavimas negali būti būtinas, jei nė vienai jos daliai pačiai savaime nebūdingas būtinas egzistavimas“⁵⁹. Absoliučiai būtinos esybės, I. Kanto teigimu, nėra nei pasaulyje, nei už jo. Besąlygiškai būtina pasaulio priežastis pirmoji duotų pradžią priežasčių eilės egzistavimui (pati pradėtų jų eilę), jei egzistuotų už pasaulio. Tada pradėjusi veikti ji ir jos kauzalumas priklausytų laikui. Tokiu atveju gautųsi, kad besąlygiškai būtina pasaulio priežastis priklausytų ir reiškinių visumai, o tai jau reikštų, kad pačiam pasauliui. Tačiau tai prieštarautų pradinei prielaidai, nes pati priežastis tokiu būdu būtų pasaulyje, o ne už jo. Tad nėra kažkokios absoliučiai būtinos esybės priežastiniame ryšyje su pasauliu ir visiškai atkrinta bet koks absoliutus būtinumas.

⁵⁷ Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. V.: Amžius, 1996, p. 281.

⁵⁸ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 339.

⁵⁹ Ten pat, p. 339-340.

Taigi galima būtų apibendrinti, jog I. Kantas aiškina antinomiją kaip prieštaravimą, kai teorinis protas prieštarauja pats sau arba supratimui, kai jis absoliutumo idėją laiko visų reiškinių priežastimi. Iš čia atsiranda vienas kitam prieštaraujantys teiginiai ir abejotinos teorijos, nepatenkinančios beribių proto reikalavimų, nepasiekiamos mūsų supratimui. Antinomija (gr. anti reiškia „prieš“, o nomos – „įstatymas“) – prieštaringas teiginys ar teiginio prieštaravimas pačiam sau. Jos savybė yra tokia, kad galima pateikti vienodą skaičių argumentų šiems klausimams patvirtinti ir paneigti, tad antinomijos sprendimas priveda prie išvados, kad žmogaus pažinimas galiausiai sutinka tam tikrą kliūtį, kurios negalima nei peržengti, nei kaip nors kitaip apeiti. Be viso to, pasak J. Štraucho, pirmųjų dviejų antinomijų (kurios vadinamos matematinėmis) klaidingos tiek tezės, tiek antitezės, o trečiosios ir ketvirtosios antinomijų, vadinamų dinaminėmis, tiek tezės, tiek antitezės abi yra teisingos. I. Kanto nuomone, mes žinome apie erdvę, laiką, materiją, priežastis tik kaip apie fenomenalius reiškinius, bet nieko nežinome, kokie jie patys yra (noumenai). Absoliutumo ir begalybės idėjos turi tik reguliuojančio principo reikšmę, tai yra jos pačios nepadedą plėsti žinių, o tik nurodo kryptį žinių plėtimui. H. G. Hegelis pažymėjo I. Kanto antinomijų svarbumą ir teigė, jog jos parodo šio pažiūrų dialektinį charakterį. Antinomijos ar prieštaravimai, anot H. G. Hegelio, egzistuoja visur visuose įsivaizduojamuose supratimuose ir idėjose. Dar galima pridurti, kad tai prieštaravimas tarp dviejų logiškai pagrįstų teiginių, kurių teisingumo ar melo negalima paaiškinti paradigmos rėmuose. I. Kantas šią sąvoką naudojo pagrįsti pagrindinei savo filosofijos tezei, pagal kurią protas negali išeiti iš savo jausmų patirties ir suprasti „daiktų savyje“. Pagal jo mokymą tokie bandymai priveda protą prie jau minėtų prieštaravimų: duoda vienodas galimybes pagrįsti tvirtinimą (tezę) ir paneigti (antitezę) kiekvienoje iš anksčiau jau minėtų keturių „švaraus proto antinomijų“.

Tiesa, I. Kanto antinomijos nėra antinomijos dabartinės formaliosios logikos požiūriu, nes tezių ir antitezių negalima pagrįsti logiškai teisingais svarstymais. XIX a. – XX a. logikoje ir matematikoje buvo atrasta tikrų antinomijų, dėl to suaktyvėjo tyrimai logikos ir matematikos pagrindu. Antinomijos skirstomos į logines ir semantines, kurios atsiranda ne dėl subjektyvių klaidų, bet yra susijusios su dialektiniu supratimo procesu.

3. 3. GRYNOJO PROTO IDEALAS

Žmogaus prote glūdi idealai, ne tik idėjos. Pasak I. Kanto, mes turime tai pripažinti. Minėtieji idealai turi praktinę galią ir sudaro tam tikrų poelgių tobulumo galimybės pagrindą, tačiau, priešingai nei platoniskieji, neturi kūrybinės galios. Viso realumo visumos, visų realiausios Esybės idėja, anot I. Kanto, yra grynojo proto idealas. „Tasai ens realissimum savo esmėje turi visas galimas pozityvias determinacijas; šitai Esybei priklauso kiekvienas pozityvus predikatas be jokio susiaurinimo.“⁶⁰ Realiu I. Kantas vadina erdvėlaikinį reiškinių pasaulį. Šalia jo iškyla intelekto idėjų pasaulis, kur Dievas yra tarsi stebinyš. Šis dualizmas sunkiai įveikiamas. Dievo idėja kaip moralės postulatų yra labiau patikimas. Dievas (racionaliosios teologijos objektas) — lygiai tokia pat realybė kaip ir valios laisvė, kuri I. Kantui yra faktas. Praktinio proto kritikos dialektikoje praktinio proto objektu įvardijamas aukščiausias gėris. Moralės dėsno laikymasis, o ne laimės siekimas yra vienintelis determinuojantis valios pagrindas. Tačiau žmogui, kaip juslinei būtybei, laimė turi padėti pasiekti visišką gėrį. I. Kantas taip išsprendžia praktinio proto antinomiją: sąsaja gali būti sukuriama tik sintetiškai kaip priežastinis ryšys, kuriuo dorybė pateikiama kaip priežastis. Eudemonija gali būti priedas. Abiejų dalykų ryšys neabejotinai tampa aukščiausiu ir visišku gėriu tik Dievo buvimo postulato dėka. Juo ir užtikrinamas visiškas laimės ir dorovės sutapimas. Kadangi būtybės joslėmis suvokiamame pasaulyje niekada nepasiekia „šventumo“, begalinė tobulėjimo pažanga reikalauja, kad būtų postuluojama ir nemirtinga siela: „Antroje Kritikoje I. Kantas teigia, kad mes ne tik turime apie save manyti, jog esame laisvi moralės veikėjai, bet ir tai, jog mes turime save įsivaizduoti esant nemirtingais, gyvenančiais pasaulyje, kuriam vadovauja protingasis Dievas, kurio įsikišimo į gamtą dėka dorieji yra pagerbiami, o nusikaltę – nubaudžiami“⁶¹. Anot filosofo, mes turime turėti šiuos įsitikinimus, nes moralė reikalauja, jog kiekvienas iš mūsų būtų dorybingas. „I. Kanto posūkiu į dorovės dispozicijos per grynąjį pažinimą transcendentalinė analizė yra tikriausiai pats svarbiausias naujas elementas jo religijos filosofijoje.“⁶²

⁶⁰ Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. V.: Amžius, 1996, p. 282.

⁶¹ Schneewind J. B. *Autonomy, Obligation, and Virtue: An Overview of Kant's Moral Philosophy* // *The Cambridge Companion to Kant*. Edited by Paul Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 332.

⁶² Firestone C. L., Jacobs N. *In Defense of Kant's Religion*. Indiana: Indiana University Press. 2008, p. 233.

Dievo egzistavimas postuluojuamas tenkinant antrąją aukščiausiojo gėrio dalį, tai yra laimę: „I. Kanto praktinė sistema užbaigiama hipotetiniu „aukščiausio gėrio“ postulavimu kaip idealia dorybės ir proporcingos laimės kombinacija, deriniu“⁶³. Etika, o taip pat ir dorovė, anot I. Kanto, nesiūlo laimės, nes ji, būdama kiekvienam individuali, negali determinuoti valios, taigi ir pačios etikos. Etika – tai tik teorija, kaip mes turime tapti laimės verti. Kuo žmogus dorovingesnis, tuo labiau jis nusipelno laimės. I. Kanto žodžiais tariant, didžiausia laimė įsivaizduojama tiksliai proporcingai susijusi su didžiausiu doroviniu tobulumu. Pačios laimės viltį mums gali suteikti tik kažkas, kas yra visos gamtos ir mūsų prigimties priežastis, tai yra Dievas. I. Kantas išskiria du aukščiausiuosius gėrius – pradinį, kuris yra Dievas, ir išvestinį, tai yra geriausią pasaulį. Aukščiausiojo išvestinio gėrio galimybės postulavimas kartu yra ir aukščiausiojo pradinio gėrio postulatas. Prisdėti prie aukščiausiojo gėrio buvo mūsų pareiga, o kadangi aukščiausiasis gėris galimas tik su sąlyga, kad yra Dievas, tai, pasak I. Kanto, bent jau moraliai yra būtina pripažinti Dievo buvimą. Filosofas pažymi, kad šis poreikis yra subjektyvus. Jis nėra pareiga, nes negali būti pareigos pripažinti kokio nors daikto egzistavimą. Taigi Dievas nėra grindžiantis ar kitaip išvedantis dorovės dėsnį. Greičiau priešingai, Dievo egzistavimo postulatas išplaukia iš moralės dėsnio, pareigos ir aukščiausiojo gėrio.

Paskutiniame dialektikos skyriuje I. Kantas nagrinėja grynojo proto idealą, tai yra Dievą, ir visą dėmesį sutelkia į tris Dievo įrodymus:

- 1) **Ontologinį**, kuris kyla iš Dievo idėjos (iš Dievo sąvokos išveda jo egzistenciją); Tai, pasak J. Štraucho, yra svarbiausias argumentas. Iš visų realiausių, kaip visų pozityvinių predikatų visumos, išveda jos egzistencijos būtinumą. Egzistencija negali būti išvedama vien iš sąvokos. Ji yra kategorija, kuria, tik sąryšyje su žiūra, gali būti naudojama. „Tik žiūra pasiremiant gali būti įrodomas sąvoką atitinkančio daikto realumas, kadangi tik žiūra viena pateikia sintezės pagrindą, o egzistencialiniai sprendimai yra sintetiniai sprendimai.“⁶⁴ Tad ontologinis argumentas atkrinta, nes išvedimo keliu sintetiniai sprendimai negali būti gaunami iš sąvokos.
- 2) **Kosmologinį**, kuris remiasi aukščiausiosios esybės egzistavimo būtinybe, nes tik ja galima paaiškinti kiekvieną būtį (kuris, remdamasis priežastingumo principu, viskam reikalaujančiu priežasties, daro išvadą apie Dievą kaip pasaulio priežastį);

⁶³ Palmquist S. Kant's System of Perspectives. University Press of America. 1993.

<http://www.hkbu.edu.hk/~ppp/ksp1/toc.html>

⁶⁴ Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. V.: Amžius, 1996, p. 283.

Apie būtino ir nesąlygoto buvimą išprotaujama iš atsitiktinio ir sąlygoto egzistencijos. Tai, kas atsitiktina ir sąlygota, savo egzistenciją ima iš kito, kol galiausiai turi būti prieinamas kažkas, kas egzistuoja iš savęs, kas yra pats per save, o ne per kitą, tai yra Dievas. Čia neteisėtai, anot, J. Štraucho, priežastingumo principas perkeliamas ant transcendenčių objektų, pirmosios priežasties išvedimas dėl begalinės sąlygų eilės negalimumo. Tad padaroma išvada, kad šis įrodymas yra nepagrįstas, tai nuslėptas ontologinis įrodymas.

- 3) **Fiziotėologinį**, kuris remiasi pasaulio tikslingumu, rodančiu į to tikslingumo Kūrėją (kitai, teleologinį, kuris pasaulio tikslingumą laiko išvados apie dieviškąjį Kūrėją pagrindu).

Šiuo atveju apie Dievo buvimą sprendžiama iš mūsų pasaulio tvarkos tikslingumo ir grožio. Tvarkančios inteligencijos egzistavimu aiškinamas pasaulio tvarkingumas bei grožis. Tačiau I. Kantas „nurodo į tai, kad iš tikslingos tvarkos fakto seka daugių daugiausiai protingo pasaulio Statytojo, bet ne pasaulio Kūrėjo egzistencija, nes tvarka liečia tik pasaulio lytį (formą), o ne medžiagą“⁶⁵

Jei mes pagal priežastingumo dėsnį sprendžiame apie pasaulio priežastį, tai lygiai tą patį turėtume daryti ir su išvada apie tikslingai veikiančią pasaulio Kūrėją. Tad čia galime įžvelgti, jog fiziotėologinio įrodymo pagrindas yra kosmologinis įrodymas. O „kosmologinio įrodymo pagrindas yra ontologinis įrodymas, nes pirmasis galioja tik tada, jei priežasčių grandinė neveda į begalybę, o pasibaigia būtybe, kuri pagal savo prigimtį nebeturi jokios priežasties, kuri pati yra savo egzistavimo pagrindas arba iš kurios sąvokos gali būti padaryta išvada apie jos egzistavimą“⁶⁶. Tad egzistavimas virsta Dievo savybe, kurią galima įtraukti į jo sąvoką ir kuri skirtų egzistuojančią Dievą nuo neegzistuojančio, žvelgiant iš ontologinio įrodymo perspektyvų. Tačiau E. von Asteris teigia, kad egzistencija jokia būdu nėra savybė. kažkas įsivaizduojamo skiriasi nuo tikro dalyko santykiu, o ne pačia savybe. Objektui suteikti egzistenciją, anot E. von Asterio, reiškia kažką teigti būtent apie šią visumą, o ne apie jį patį. Padaroma išvada, kad analitiniu negali būti joks egzistencialinis sprendimas. O esybės sąvoka iš pat pradžių anaipol nėra jokio galimo patyrimo objekto sąvoka. I. Kanto kontrargumentai yra pagrįsti mintimi, kad minėtieji Dievo įrodymai painioja noumenalius bei fenomenalius objektus ir niekada negali remtis patyrimu. „Aukščiausioji esybė grynai spekuliatyviu proto taikymui lieka tik idealas, tačiau

⁶⁵ Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. V.: Amžius, 1996, p. 284-285.

⁶⁶ Aster von E. Filosofijos istorija. V.: Alma litera, 1995, p. 207.

nepriekaištingas idealas, sąvoka, užbaigianti ir apvainikuojanti visą žmogiškąjį pažinimą, kurios objektyvaus realumo <...> negalima įrodyti, bet taip pat negalima ir paneigti”⁶⁷.

Trumpoje antroje “Grynojo proto kritikos” dalyje pateikiama transcendentalinė metodo teorija. Ji yra grynojo proto išsamios sistemos formalių sąlygų nustatymas. Tai yra disciplina, kaip įspėjanti negatyvi teorija, rodo į neteisingo proto taikymo galimybes. I. Kantas kritikuoja matematinį metodą, kuris, pateikdamas tariamus įrodymus, filosofijoje veda į dogmatizmą, poleminių proto taikymą, kai protas į dogmatistines tezes reaguoja sukurdamas priešingas tezes. Tuo tarpu protas turėtų jas patikrinti be išankstinio nusistatymo, kritiškai. Atsiranda abejonė, kuri, kaip bendrasis metodas, filosofijai yra nepriimtina. Įrodymai turi būti tik tiesioginiai ir atsižvelgiantys į galimą patyrimą, o hipotezės gali būti panaudotos tik kaip „karinis ginklas“. Kanonas pozityviai išvardija, ką privalo atlikti grynasis protas. Kadangi protas spekuliatyviai negali pagrįsti tikrumo, tai proto vertingumas randasi iš praktinio jo taikymo, kuriam pagrįsti būtini trys jau minėti postulatai: valios laisvė, sielos nemirtingumas, Dievo buvimas. Galiausiai proto tikslas negali būti spekuliatyvus pažinimas. Jo prasmė yra parama moraliniam tikėjimui: „Tad man teko pašalinti žinojimą, kad išlaisvinčiau vietą tikėjimui, o metafizinis dogmatizmas, tai yra prietaras, esą joje galima tarpti be grynojo proto kritikos, yra tikrasis šaltinis visokio moralumui prieštaraujančio netikėjimo, kuris yra pats dogmatiškiausias.”⁶⁸. Kad paliktume vietos tikėjimui, anot I. Kanto, turime apriboti pažinimo pretenzijas. „Transcenduojančiojo mąstymo kalba Kantas sako: daiktas-savyje ne tik negali, bet ir neturi būti pažintas; leiskime jam būti tuo, kas jis yra, – nepažiniu, netranscenduojamu an sich.”⁶⁹ A. Šliogeris pabrėžiamai sako, kad leistume jam būti.

I. Kantas, kaip ir D. Hume’as, teigė, jog Dievo buvimo ir sielos nemirtingumo įrodymo argumentai yra ir klaidinantys, ir klaidingi. Anot šių filosofų, religinis žmogaus elgesys yra psichologinis, socialinis ir kultūrinis elgesys. Žvelgiant giliau, galima pamatyti, jog I. Kantas tikėjo matematikos tikrumu, I. Newtono fizika, bet neabejojo nei Dievo buvimu, nei dorovinėmis vertybėmis. Kaip teigia R. Caratini savo knygoje „Filosofijos įvadas“, taip atsitiko dėl filosofo pietistinio auklėjimo. „Pietistai krikščioniškąjį tikėjimą laikė ne doktrinišką teiginių rinkiniu, o tikrą, gyvą santykį su Dievu.”⁷⁰ Šeimos pietizmas I. Kantui sužadino jo pagarbą tikrajai praktinei krikščionybei. Tiesa, antipatija religinei priespaudai kilo to paties vyravusio pietizmo mokykloje.

⁶⁷ Kant I. Grynojo proto kritika. V.: Mintis, 1996, p. 453.

⁶⁸ Ten pat, p. 47.

⁶⁹ Šliogeris A. Būtis ir pasaulis. V.: Margi raštai, 2006, p. 535.

⁷⁰ Wood A. V. Rational Theology, Moral Faith, and Religion // The Cambridge Companion to Kant. Edited by Paul Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 394.

Natūraliai kyla klausimas, kaip nuo skeptikų kritikos apsaugoti tai, tai yra viską, kuo tiki. „Į šį klausimą I. Kantas turi atsakymą: apriboti grynojo proto galias (pažinimo galią) ir praktinio proto galias (gebėjimą veikti); ribų paieškos ir jų nustatymas, anot I. Kanto, yra proto (ir grynojo, ir praktinio) kritika.“⁷¹ I. Kantas manė, kad egzistuoja objektyvi tikrovė, bet teigė, kad pats savaime daiktas negali būti pažinamas. Juk būtent patirtimi ir jusliniais išgyvenimais yra pagrįstas visas žinojimas. Mūsų daiktų pažinimas niekada nebus tolygus daiktų pažinimui, kad ir kaip gilintumės į reiškinys. Toliau I. Kantas pabrėžė, kad viskas, ką gali pažinti žmogus, yra ne daiktas pats savaime, o reiškinys.

Racionalioji teologija nepagrįstai remiasi kategorijomis, tvirtindama, jog yra Aukščiausioji būtybė (ens realissimum). „Sąvoka „Dievas“, kaip dvasingojo Aš ir „daiktų pačių savaime“ pasaulio sąvoka, – tai žmogaus proto kūriniai; Dievo buvimo įrodymai gali būti dvejopi: vieni – *a posteriori* iš pasaulio buvimo fakto daro išvadą apie Dievo, kaip jo priežasties, buvimą (kosmologiniai ir teleologiniai argumentai); kiti (garsusis ontologinis įrodymas) – iš sąvokos „Dievas“ daro išvadą apie jo buvimą.“⁷² R. Caratini nuomone, spekuliatyvioji teologija eina klaidingu keliu abiem atvejais: Dievo buvimo negali įrodyti samprotavimai, kurie remiasi realaus pasaulio patirtimi, taip pat ne argumentas ir ontologinis įrodymas, pasak jo. „I. Kantas atsargiai pabrėžia, kad problema yra ta, jog aukščiausias gėris, kaip kad dabar žinome, iš tikrųjų pasaulyje neegzistuoja.“⁷³ Pateikiama mintis, kad Dievo, egzistuojančio grynojo proto idealo pavidalo, vaidmenį gali ne ką prasčiau (tokį patį) atlikti ir manasis Dievo įsivaizdavimas, tai yra galimas Dievas. Taip konstatuojama remiantis idėja, kad esmės galimybė nereikalauja būtent pačios esmės buvimo. Ir pabaigoje reikia pridurti paradoksą, kad I. Kantas tikėjosi galutinai uždrausti metafiziką, drausdamas siekti spekuliatyvaus absoliuto, tačiau įvyko kaip tik priešingai, sužadino absoliuto ilgesį.

⁷¹ Caratini R. Filosofijos įvadas. V.: Kronta, 2007, p. 303-304.

⁷² Ten pat, p. 313.

⁷³ Palmquist S. Kant's System of Perspectives. University Press of America. 1993.

<http://www.hkbu.edu.hk/~ppp/ksp1/toc.html>

IŠVADOS

1. Grynojo proto paralogizmai – loginė klaida – sudarė pagrindą dialektinei psichologijai. Racionalinė psichologija stengiasi įrodyti sielos substancialumą, jos vientisumą. Paralogizmai pagrįsti neleistinu subjekto ir substancijos susiejimu. Klaidingo samprotavimo esmė, anot I. Kanto, glūdi paties žmogaus prigimtyje. negalima pažinti, kad siela yra paprasta, nemirtinga ir nemateriali substancija. Ji nėra joks daiktas savyje. Samprotavimas, kad siela turi substanciją, gali būti tik grynojo proto klaidinga. Kadangi būtybės joslėmis suvokiamame pasaulyje niekada nepasiekia „šventumo“, begalinė tobulėjimo pažanga reikalauja, kad būtų postuluojuama ir nemirtinga siela.
2. Kadangi nėra grynojo proto apriorinių formų, tai metafizika, kaip grynojo proto padarinys, yra neįmanoma. I. Kantas pripažįsta, kad spekuliatyvusis protas yra nepajėgus jį pažinti ir kaip pavyzdį pateikia grynojo proto antinomijas, kurios parodo, jog šių idėjų mokslinis – loginis tyrimas gali vesti prie viena kitai prieštaraujančių išvadų (apie pasaulį) ir taip neišvengiamai susipainioja žmogaus dvasia. Raktą išspręsti antinomijoms I. Kantas randa lygindamas antinominės tezes ir patyrimu paremtą pažinimą. Antinomijos sprendimas priveda prie išvados, kad žmogaus pažinimas galiausiai sutinka tam tikrą kliūtį, kurios negalima nei peržengti, nei kaip nors kitaip apeiti. O transcendentalinė antitetika yra grynojo proto antinomijos, jos priešasčių ir rezultato tyrimas, kuris niekada negali būti iki pabaigos atliktas, nes tiriant teiginį su jo priešybe nuolat atsiranda natūrali ir neišvengiama regimybė, kuri nuolat klaidina. Anot I. Kanto, transcendentalinių idėjų, kaip ir visos metafizikos, pažinti neįmanoma, nes trūksta stebinio. Taigi transcendentalinės idėjos eliminuojamos iš spekuliatyviojo proto ir perkeliamos į praktinio proto sritį. Būtent čia I. Kantas ir skleidžia savąją transcendentalinių idėjų teoriją. „Transcendentalinė dialektika“ yra skirta tradicinės metafizikos kritikai tiek, kiek ji piktnaudžiauja kategorijomis. Jos pagrindu I. Kantas laiko neteisingą grynojo proto panaudojimą, nes grynojo proto dialektiniai samprotavimai baigiasi iliuzijomis. Minėtų iliuzijų išsklaidymas – I. Kanto transcendentalinės dialektikos tyrimo objektas.

3. Būtina aukščiausiojo gėrio sąlyga – dorovės subjekto arba jo sielos nemirtingumas. Tiesa, siela lieka iki galo neapibrėžta, nors ši sąvoka vartojama plačiai. Tai, anot I. Kanto, tėra postulatų, nes empiriškai patikrinti šio teiginio neįmanoma – siela nėra stebinys. Taip yra patenkinama pirmoji ir svarbesnioji aukščiausiojo gėrio dalis – dorovė. Dievo egzistavimas postuluojamas tenkinant antrąją aukščiausiojo gėrio dalį – laimę. I. Kantas išskiria du aukščiausiuosius gėrius – pradinį (Dievas) ir išvestinį (geriausias pasaulis). Moraliai yra būtina pripažinti Dievo buvimą. O Dievo egzistavimo postulatą išplaukia iš moralės dėsnio, pareigos ir aukščiausiojo gėrio. Racionalioji teologija nepagrįstai remiasi kategorijomis, tvirtindama, jog yra Aukščiausioji būtybė. Spekuliatyvioji teologija eina klaidingu keliu abiem atvejais: Dievo buvimo negali įrodyti samprotavimai, kurie remiasi realaus pasaulio patirtimi, taip pat ne argumentas ir ontologinis įrodymas

4. Teoriškai neįmanoma įrodyti nei nemirtingumo, nei laisvės ar Dievo buvimo (įrodymo argumentai yra klaidingi ir klaidinantys. Lygiai taip pat neįmanoma atlikti ir atvirkštinio judesio. Anot I. Kanto, bandymai peržengti juslinio patyrimo pasaulio ribas ar apibrėžti vaizdinius – Dievą, laisvę arba nemirtingą sielą – yra klaida. Taigi idėjos apie besąlygišką, virš erdvės ir laiko iškilusią pasaulio priežastį arba žemiškojo pasaulio Kūrėją, apie laisvą žmogaus poelgių kaltininką, apie anapustinį gyvenimą pasaulyje, kuris nėra šis empirinis pasaulis, yra tuščios. Suvokimo kategorijų taikymas metafizinėms sąvokoms yra nepagrįstas, nes jos peržengia bet kokio tiesioginio patyrimo galimybę. Daiktas-savyje ne tik negali, bet ir neturi būti pažintas. Visai kitokį (pozityvų) turinį visi minėtieji dalykai įgauna religijos bei dorovės plotmėje. Pačios laimės viltį mums gali suteikti tik kažkas, kas yra visos gamtos ir mūsų prigimties priežastis, tai yra Dievas. Trys Dievo įrodymai: Ontologinį, kuris kyla iš Dievo idėjos; Kosmologinį, kuris remiasi aukščiausiosios esybės egzistavimo būtinybe, nes tik ja galima paaiškinti kiekvieną būtį; Fizioteologinį, kuris remiasi pasaulio tikslingumu, rodančiu į to tikslingumo Kūrėją. I. Kanto kontrargumentai įrodymų atžvilgiu yra pagrįsti mintimi, kad minėtieji Dievo įrodymai painioja noumenalius bei fenomenalius objektus ir niekada negali remtis patyrimu. Visi jie yra klaidingi ir nepasiekia savo tikslo. „Dievas yra“ tezės neteisingumas neseka iš minėtų įrodymų neteisingumo. Taigi nemažiau netikslu būti ir paneigti šį teiginį. Tačiau aukščiausioji esybė grynai spekuliatyviam proto taikymui lieka tik idealas, nepriekaištingas, užbaigiantis ir apvainikuojantis visą žmogiškąjį pažinimą. Tiesa, tam, kad paliktume vietos tikėjimui, turime apriboti pažinimo pretenzijas. Žmogus yra baigtinė būtybė, tad ir jo pažintinės galios yra baigtinės.

SANTRAUKA

Šiame darbe aprašoma I. Kanto transcendentalinė dialektika, nagrinėjanti metafizikos problemas, kurios yra susijusios su protu siauresniąja prasme. Jos pagrindas – neteisingas grynojo proto panaudojimas, nes grynojo proto dialektiniai samprotavimai dažnai baigiasi iliuzijomis. Taigi didžioji dalis transcendentalinės dialektikos ir yra skirta tam, kad būtų atskleista bergždžių išvedžiojimų dialektinė regimybė.

Mes analizuosime grynojo proto paralogizmus, antinomijas ir grynojo proto idealą. Paralogizmas yra loginė klaida. Racionaliosios psichologijos paralogizmai pagrįsti neleistinu subjekto ir substancijos susiejimu. O antinomijos reiškia vienas kitam prieštaraujančius teiginius, kurių nei vieno negalima pagrįsti. Mes nagrinėsime keturis transcendentalinių idėjų konfliktus. Kaip sako I. Kantas, transcendentalinė antitetika yra grynojo proto antinomijos, jos priešasčių ir rezultato tyrimas. Tačiau toks tyrimas niekada negali būti iki pabaigos atliktas, nes tiriant teiginį su jo priešybe nuolat atsiranda natūrali ir neišvengiama regimybė, kuri nuolat klaidina. Sielą, pasaulį ir Dievą I. Kantas suvokia kaip transcendentalines idėjas. Filosofas mėgina įrodyti, kad, jei nemirtingos sielos, pasaulio ir Dievo idėjos bus traktuojamos kaip objektai, gali atsirasti prieštaravimų, nes visos šios trys idėjos gali būti nepakankamos tikrovei pažinti. pabandytume panagrinėti ir keturis transcendentalinių idėjų konfliktus. Taip pat šiame darbe panagrinėsime ontologinio, kosmologinio ir fizioteologinio Dievo buvimo įrodymo negalimumą.

SUMMARY

This work describes I. Kant's Transcendental Dialectic which examines the problems of metaphysics concerned with reason (mind) proper. The basis of Transcendental Dialectic is an incorrect using of pure reason because it's dialectical reasoning often ends up with an illusion. Thus, the most part of Transcendental Dialectic is meant to disclose futile derivation of dialectical appearance.

We will analyse the paralogisms, the antinomy and the ideal of pure reason. Paralogism is a logical treachery. The paralogisms of rational psychology are based on impermissible converge of subject and substance. Further on antinomy means conflicting statements where none of those can be justified. We will research four conflicts of transcendental ideas. As I. Kant says transcendental antithetic is pure reason's antinomy, it's causes and outcome study. However, this kind of study cannot be fully accomplished because proposition's and it's antithesis research always confronts with natural and inevitable appearance which is constantly confusing. I. Kant perceives soul immortality, world and God as transcendental ideas. If these ideas are approached as objects, it can lead to conflicts because all of the three ideas may be insufficient for recognizing the reality. Also this work analyses the impossibility of ontological, cosmological and physico-theological proof of the existence of God.

NAUDOTA LITERATŪRA:

1. Anzenbacher A. Filosofijos įvadas. – Vilnius: „Katalikų pasaulis“, 1992.
2. Асмус В. Ф. Иммануил Кант. Академия наук СССР. Институт философии. Москва: „Наука“, 1973.
3. Aster von E. Filosofijos istorija. – Vilnius: „Alma littera“, 1995.
4. Baranova J. Istorijos filosofija. Vilnius: „Alma littera“, 2000.
5. Baranova J. Nietzsche kaip „pokantininkas“ ir Kantas kaip „ponyčininkas“ postklasikinėje Gilles Deleuze'o filosofijoje // Žmogus ir žodis. V.: „VPU leidykla“, 2005, Nr. IV.
6. Baranova J. Trys atsakymai į klausimą „Kas yra žmogus?“ // Žmogus ir žodis. V.: „VPU leidykla“, 2001, 3t. Nr. 4.
7. Baranova J. XX amžiaus moralės filosofija: pokalbis su Kantu. – V.: „VPU leidykla“, 2004.
8. Bartkus R. Filosofija technikos žmogui. – Kaunas: „Technologija“, 2007.
9. Byrd J. Kant's Compatibilism in the New Elucidation of the First Principles of Metaphysical Cognition.
10. Caratini R. Filosofijos įvadas. – Vilnius: „Kronta“, 2007.
11. Cassirer E. Жизнь и учение Канта. [перевод М. И. Левина ; составление С. Я. Левит]. Санкт-Петербург : „Университетская книга“, 1997.
12. Cassirer E. Избранное: индивид и космос. [составитель С.Я. Левит ; переводчики: А. Г. Гаджикурбанов [et al.] ; Академия исследований культуры. Москва ; Санкт-Петербург: „Университетская книга“, 2000.
13. Длугач, Т. Б. И. Кант: от ранних произведений к "Критике чистого разума" / Т. Б. Длугач ; Академия наук СССР. Институт философии ; ответственный редактор Т. И. Ойзерман. Москва: „Наука“, 1990.

14. Философия Канта и современный идеализм / Академия наук СССР. Институт научной информации по общественным наукам; ответственные редакторы И. С. Андреева, Б. Т. Григорьян. Москва: „Наука“, 1987.
15. Firestone C. L., Jacobs N. In Defense of Kant's Religion. Indiana University Press. 2008.
16. Genova A. C. Transcendentally Speaking. Kant-Studien. Volume 99, Issue 1 (13–29). <http://www.reference-global.com/doi/abs/10.1515/KANT.2008.002>
17. Gulyga A. Kantas. – Vilnius : „Vyturys“, 1989.
18. Guyer P. The Cambridge Companion to Kant. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
19. Hartmann N. Filosofijos įvadas. – Vilnius: „Pradai“, 2001.
20. Heideggeris M. Kantas ir metafizikos problema // Heideggeris M. Rinktiniai raštai. – Vilnius: „Mintis“, 1992.
21. I. Kanto filosofijos profiliai. Mokslinis leidinys, sud. A. Degutis. – Vilnius: „Mintis“, 1988.
22. Kant I. Critique of pure reason. The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant. Cambridge: Cambridge University Press, 1965.
23. Kantas I. A. Grynojo proto kritika. – Vilnius: „Mintis“, 1996.
24. Kantas I. Praktinio proto kritika. – Vilnius: „Mintis“, 1987.
25. Kantas I. Prolegomenai. – Vilnius: „Mintis“, 1993.
26. Kantas I. Religija vien tik proto ribose. – Vilnius: „Pradai“, 2000.
27. Kantas I. Sprendimo galios kritika. – Vilnius: „Mintis“, 1991.
28. Kantiana: mąstymo tradicija tęsiasi. – Vilnius: „Vilnius University & Company press“, 2005. <http://www.filosofija.vu.lt/kantiana2005/>
29. Кант и кантианцы: критические очерки одной философской традиции / Академия наук СССР. Институт философии; [ответственный редактор А. С. Богомолов]. Москва: „Наука“, 1978.
30. Mastroberti S., Ruppert M. K. Filosofijos žinynas: trumpa filosofijos istorija nuo Antikos iki mūsų dienų. Kaunas: „Šviesa“, 2001.
31. Нарский, И. С. Кант. / И.С. Нарский. Москва: „Мысль“, 1976.
32. Nekrašas E. Filosofijos įvadas. – Vilnius: „Mokslo ir enciklopedijų leidykla“, 1993.

33. Ozolas R. Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją. – Vilnius: „Vyturys“, 1985.
34. Palmquist S. Kant's System of Perspectives. University Press of America. 1993.
<http://www.hkbu.edu.hk/~ppp/ksp1/toc.html>
35. Plėšnys A. Filosofijos įvadas. – Vilnius: „Taura“, 1996.
36. Putinaitė N. Paskutinioji proto revoliucija. – Vilnius: „Aidai“, 2004.
37. Saulius T. Dialektika Platono ir Kanto filosofijoje // Logos. – Vilnius, 2007 – Nr. 51.
38. Šliogeris A. Būtis ir pasaulis: tyliojo gyvenimo fragmentai. – Vilnius: „Margi raštai“. 2006.
39. Štrauchas J. Naujųjų amžių filosofijos istorija. – Vilnius: „Amžius“, 1996.
40. Wood A. What Dead Philosophers Mean. Kant-Interpretationen. Analysen - Probleme - Kritik. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2000.
41. Wood A. Religion, Ethical Community and the Struggle Against Evil. Stanford University, 2000.